

Izvorni znanstveni rad
UDK 929 CRIJEVIĆ, L. Tuberon:930 "14/15"
Priljeno: 21.1.1999.

DUBROVAČKI HUMANISTIČKI HISTORIOGRAF LUDOVIK CRIJEVIĆ TUBERON

VLADO REZAR

SAŽETAK: Kao prvi opširniji osvrt na Tuberona na hrvatskom jeziku, ovaj rad donosi pregled kako starih, tako i novih spoznaja o njegovu životu i historiografskom radu. Pritom je posebna pažnja posvećena analizi nastanka pojedinih izdanja Tuberonovih Komentara, odnosno problemu rukopisa iz Marciane, za koji autor članka pokušava dokazati kako je riječ o Tuberonovu autografu. Napokon, budući da je riječ o humanističkom ostvarenju, kroz stoljeća hvaljenu zbog uglađenosti latinskog jezika kojim je pisano, završni dio donosi analizu Tuberonova izraza kroz usporedbu s jezikom antičkih autora na koje se ugleda.

Razmišljajući kako nasloviti ovaj rad, dvojio sam: učiniti to određenije, odnosno riječima koje bi naglasile aspekt novosti pojedinih spoznaja koje rad donosi, ili odabrati posve neodređen naslov poput ovog koji čitamo poviše. Za odabir potonjega prevagom je ipak bila činjenica da se u nas o Tuberonu vrlo malo pisalo, pa se tako čini da svaki rad, donosio on sasvim nove, ili već otprije poznate, no dosad nigdje sustavno iznesene spoznaje, ima u biti funkciju preliminarne upoznavanja šire javnosti s Tuberonovim životom i radom, napose s njegovom poviješću *Commentaria de temporibus suis*. Eto, zbog toga tako općenit naslov, a na kraju krajeva i općenit i širok

Vlado Rezar, asistent je na Katedri za latinski jezik Odsjeka za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Adresa: Odsjek za klasičnu filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, I. Lucića 3, 10000 Zagreb.

obujam sadržaja koji se iza naslova krije, sve u smislu stvaranja uvodnih pretpostavki za eventualno kasnije detaljnije razmatranje pojedinih pitanja koja će ovdje biti naznačena.¹ Pa da u čitavu raspravu zaista krenemo *ab ovo*, najprije nekoliko uvodnih riječi o vremenskom i kulturološkom, odnosno književnom kontekstu u koji ćemo smjestiti osobu o kojoj pišemo, a koji se krije iza u naslovu istaknutog pojma humanizma.

Tijesno povezan s pojmom renesanse, humanizam, kao njen edukativni i književni aspekt, kroz obnovu antičkog modela obrazovanja u takozvanim *studia humanitatis* predstavlja u biti temelje sveukupnom uzletu duha na pragu novoga vijeka. Naime, kako je novoprobudenu interesu za antičke vrednote pristup samoj antici počivao ponajviše na pisanoj, u prvom redu latinskoj, a zatim i grčkoj riječi, upravo su gramatika i retorika kao dijelovi srednjovjekovnog triviuma, uz dodatak poezije, moralne filozofije te nadalje povijesti, tu komunikaciju trebale omogućiti i olakšati. Podučavatelji u spomenutim disciplinama, od 15. st. nazivani *humanistae*, svoju djelatnost, osim praktičnog didaktičnog aspekta, protežu i na vlastita literarna ostvarenja. Antičke književne vrste ponovno oživljuju, a oni koji pišu nastoje svojim djelima što je moguće više nalikovati na svoje klasične uzore. Odišu tako stihovi humanista Vergilijem, Horacijem ili Ovidijem, proza pak Ciceronom, Livijem ili Tacitom. Također, osim za klasični latinski, rađa se intenzivan interes i za grčki jezik, osobito nakon pada Carigrada i egzila tamošnjih erudita.

Hrvatski prostor svoj relativno rani susret s idejom i pojavnim oblicima renesansnog humanizma duguje tradicionalnoj orijentiranosti prema kolijevci samog pokreta - mediteranskom kulturnom krugu. Pritom, u svom najjačem zamahu između 15. i 16. stoljeća, hrvatski humanizam predstavlja samo vrhunac višestoljetne neprekinute tradicije latinske pismenosti u našim krajevima, a svojim je karakteristikama sasvim ravnopravan dostignućima ostatka Europe toga razdoblja. Ipak, koliko god nasljedovao trendove kulturnih zbivanja u žarištima renesanse, budući da se stvarao u posebnim političkim uvjetima i u blizini Turaka, koji su neprestano ugrožavali ne samo teritorij, nego i narodno biće, uz internacionalne, cijeloj europskoj la-

¹ Većina problema koji će ovdje biti tek naznačeni i površno dotaknuti opširnije je raspravljena u neobjavljenom magistarskom radu autora članka, pod naslovom *Latinitet Ludovika Crijevića Tuberoni*.

tinskoj književnosti zajedničke teme, hrvatski humanizam karakteriziraju i specifične nacionalne teme koje su, zahvaljujući tom mediju jezične univerzalnosti, dobile priliku upoznati Europu s teškim stanjem u njezinu predvorju. Zahvaljujući ovakvim osobitim, ali i svim ostalim tematski univerzalnim ostvarenjima, stekla je hrvatska pismenost latinskog izraza onoga doba potpunu afirmaciju unutar europske književne republike (*res publica litterarum*).

Inače, najsnažniji dodiri naših prostora s tim novim duhovnim stremljenjem odigrali su se upravo u obalnim gradovima, kao mjestima gdje je protok ljudi i ideja intenzivniji, a pomorstvo i trgovina, odnosno *negotium*, stvaraju povoljne preduvjete i za njegovanje duha, odnosno *otium*. Ne čudi zato da je baš Dubrovnik, ekonomski najprosperitetniji naš grad na Jadranu, osobito prednjačio i svojom pismenošću, budući trajno zainteresiran da u svojoj sredini okuplja ljude znane po učenosti i umjetničkom daru. Tako već u 14. stoljeću ugošćuje Dubrovnik kao kancelara prvog humanističkog putujućeg učitelja, Petrarkina učenika Ivana Conversinija Ravenjanina.² Samo pedesetak godina kasnije, znameniti Philippus de Diversis kao službeni govornik Republike pokreće ondje sustavni humanistički odgoj, dok je tek prezaueztost spriječila širom humanističkih dvorova znanog Bartolomea Fontiusa da prihvati poziv Senata i lati se podučavanja dubrovačke mladeži.³ Istovre-

² Conversini u Dubrovniku boravi od 1384. do 1387. i u tom se razdoblju često žali svojim prijateljima na slabu latinsku izobraženost koju ondje zatječe. No, to vjerojatno ipak treba uzeti *cum grano salis*, odnosno kao uobičajeni stav talijanskih humanista da s visoka i s izvjesnim prezirom gledaju na sve što nije talijansko, odnosno, što je po njihovu mišljenju barbarsko. Naime, činjenica je da je dubrovačka općina i prije Conversinijeva dolaska uzdržavala školu i plaćala učitelja gramatike, pa je vjerojatnije da je, što se latinske pismenosti tiče, stanje u Dubrovniku tada bilo nalik stanju u drugim sredinama na pragu humanizma. Vidi: Franjo Rački, »Prikazi za poviest humanisma i renaissance u Dubrovniku, Dalmaciji i Hrvatskoj.« *Rad JAZU* 74 (1885): 168-172.

³ Budući da se o Diversisovu boravku u Dubrovniku više pisalo, neka o ugledu tamošnje škole potkraj 15. stoljeća posvjedoči manje poznata epizoda sa spomenutim Bartolomeom Fontiusom (1445-1513). Taj je humanist kao učitelj boravio u Firenci, Ferari i Rimu, a neko je vrijeme bio i kustosom biblioteke kralja Matijaša Korvina na Budimu. Sve to daje težinu njegovu pismu kojim se dubrovačkom Senatu ispričava što ne može prihvatiti njihov poziv da preuzme dubrovačku školu (Ladislauš Juhász, *Bartholomaeus Fontius: Epistolarum libri III*. Budimpešta: Királyi magyar egyetemi nyomda, 1931: 34): *A vestris honestissimis civibus, qui Florentiae negotiantur, vestro sum nomine vestrisque litteris adhortatus accedere ad iuventutem Ragusiensem erudendam humanitatisque artibus informandam. Qua sane re potuit animo meo contingere nihil suavis... Verum quanquam pergrata est mihi vestra de me voluntas atque iudicium, oblatam tamen a*

meno, svojim znanjem i talentom Dubrovniku se odužuju i oni koji su u njemu silom prilika pronašli utočište ili tek usputno gostoprimstvo, poput učenih izbjeglica iz osvojenog Carigrada,⁴ progonjenog portugalskog Židova Didaka Pira, ili ugarskog povjesničara Ferencza Forgacha. S druge strane, Dubrovčani stječu znanja i širom humanističkih centara Italije i Francuske kao učenici slavni predavača. Nemali broj njih, napokon, kao već afirmirani eruditi postaju vodećim figurama pojedinih dvorova i intelektualnih centara. Ističu se tu Feliks Petančić i Petar Đamanjić kao predstojnici Korvinove biblioteke, te Tomo Baseljić i Serafin Bunić kao učitelji na njegovoj Akademiji. Slavu žanje i pjesnička Muza *poetae laureati* Ilije Crijevića, ili ona Jakova Bunića. Konačno, možda još glasovitiji od spomenutih jest Ludovik Crijević Tuberon, kojega je intelektualna Europa prihvatila kao jedno od najsajnijih imena humanističke historiografije. Evo prilike da o tom slavnim imenu, nakon godina nezaslužena zaborava, napokon progovorimo koju više.

Pritom ovaj “napokon” valja, kako smo već natuknuli na samom početku, shvatiti doslovno, jer od 18. stoljeća, odnosno posljednjih, ujedno i najupotrebljivijih biografskih zapisa Tuberonova života, njegovo se ime u nas spominje tek uzgred, više kao detalj za upotpunjavanje slike o bogatstvu našeg

vobis conditionem suscipere non permittit cognatorum pietas de me pendentium et amicorum ratio a tam longa discessione me dehortantium... Florentia, VI. Cal. Ocobris, 1487. Za potpuni niz dubrovačkih učitelja od Diversisa do 1515. vidi: Stanislav Škunca, Aelius Lampridius Cervinus poeta Ragusinus. Rim: Edizioni francescanae, 1971: 35.

⁴ Među slavnim Grcima koji su se u to doba zatekli u Dubrovniku poimence se u literaturi spominju Demetrius Chalcondyla, priređivač prvog izdanja Homera (Firenca 1488), zatim Ianos Lascaris, Michael Tarchaniota Marullus, Paulus Tarchaniota i drugi (S. Škunca, *Aelius Lampridius Cervinus*: 36; Ludovicus Tubero, *De origine et incremento urbis Rhacusanae*. Rhacusii, 1790: 73). Koliki je bio njihov stvarni utjecaj na grčku pismenost u Dubrovniku, teško je procijeniti. Dapače, grčkih gramatika iz toga doba u dubrovačkim bibliotekama danas nema. Međutim, sam Tuberon na početku svoga djela tvrdi da je Dubrovnik naobražen latinskom i grčkom pismenošću kao i drugi gradovi kršćanskoga svijeta (Ioannes Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini* II. Beč, 1746: 112: *...mea patria graecis et latinis literis, ac si alia Christiani orbis ciuitas exulta est...*). Također, pisac predgovora trećem izdanju Tuberonovih Komentara, učeni Mathias Belius koji, poznajući samo Tuberonov etnik *Dalmata*, dvoji o Tuberonovu podrijetlu, poziva se na citiranu rečenicu i zaključuje da bi Tuberon morao biti ili iz Venecije, gospodarice Dalmacije, ili iz Dubrovnika, jer jedino tamo toliko cvatu obje književnosti. (I. Schwandtner, *Scriptores*: XII: *Quae haec sit ciuitas ac patria Tuberonis, ne diuinando quidem adsequare, nisi forte Venetiarum urbem, Dalmatiae dominam, vel Ragusam credas: neque enim alibi tantopere Graecae Latinaeque florent litterae*).

humanističkog latiniteta, nego kao predmet samostalne studije. Zato je onaj tko je poželio saznati nešto više o Tuberonu, a nije se zadovoljio tek šturom enciklopedijskom jedinicom, dosad to najbolje mogao učiniti čitanjem latinski pisanih leksikona iz minulih stoljeća.⁵ Ovdje poglavito mislim na Tuberonov životopis Serafina Marije Crijevića, sastavljen godine 1740.⁶ Uklopljen u opsežno Crijevićevo djelo *Bibliotheca Ragusina*, zbirku od 435 životopisa slavnih Dubrovčana, ovaj zapis pruža najveći broj pojedinosti o Tuberonovu životu i okolnostima u kojima nastaje njegovo djelo. Tim smo se podacima za ovu priliku i mi vodili, te smo ih, gdje god smo mogli, provjerali, gdje je trebalo korigirati i nadopunili ih podacima koje pružaju drugi izvori.

Tuberonov život

Podaci S. M. Crijevića dobrim se dijelom temelje na arhivskoj građi, odnosno na raznim dokumentima bilo crkvene bilo javne naravi. Stoga ne čudi da je od više postojećih inačica Tuberonova imena - *Ludovicus Cervarius Tubero*, *Ludovicus Cerva*, *Aloysius Cerva Tubero*, *Aloysius de Crieva*, *Aloysius Cervinus* - kao osnovnu odabrao baš potonju, *Aloysius Cervinus*, uz varijaciju *Cervarius*. Naime, u svojoj arhivskoj građi koja je doprla do našega vremena spominje se Tuberon kao Alojzije, s prezimenom de *Crieva*⁷ ili, po

⁵ Treba napomenuti da su se Tuberonom dosta bavili Mađari (dvije opširne studije kao samostalne publikacije s početka ovog stoljeća), te su ga čak u najnovije doba i preveli na mađarski. Međutim, koliko mi je poznato, nijedna od tih publikacija nije dostupna kod nas. Svejedno ću navesti najvažnije: György Vajda, *Tubero Lajos mint történetirő*. Budapest, 1909; Ilona Szőke, *Ludovicus Cervarius Tubero emlékiratainak művelődéstörténeti adatai*. Budapest, 1912; László Blazovich i Erzsébet Galántai, *Ludovicus Tubero - Kortörténeti feljegyzések*. Szeged: Szegedi Középkorász Műhely, 1994.

⁶ Serafin Maria Crijević, *Bibliotheca Ragusina*. Zagreb: JAZU, 1975. Drugi za Tuberonov životopis vrijedni izvori su: Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*, II Ragusa: Antonio Martecchini, 1803; Konstantin Jireček, »Beiträge zur ragusanischen Literaturgeschichte.« *Archiv für slavische Philologie* 21 (1899): 448-451; Simone Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna: Lechner Libraj, Zara Battara e Abelich Libraj., 1856; Sebastian Dolci Slade, *Fasti litterario-ragusini*. Venetiis, 1767.

⁷ *Testamenta de Notaria* (dalje: *Test. Not.*), ser. 10 (Državni arhiv Dubrovnik, dalje: DAD) sv. 25, od 8. kolovoza 1485: *Testamentum ser Aloysij de Crieva*.

Jirečku, od otprilike 1515. godine *Cervinus*.⁸ Alternacija pak oblika *Aloysius* s oblikom *Ludovicus*, koji se javlja poglavito u naslovima njegovih djela, mogla bi se najjednostavnije objasniti time što takav postupak u Dubrovniku nije bio rijetkost, jer su ta dva oblika smatrana samo dvjema inačicama istoga imena.⁹ Uz oblik *Ludovicus* uvijek stoji i pridjevak *Tubero*, u biti humanistički nadimak stečen još za školovanja u Parizu. Taj nadimak, čini se, svjedoči o ranu profiliranju Tuberona književno-znanstvenog interesa, jer aluzija na rimskog povjesnika iz I. stoljeća p. n. e. Kvinta Elija Tuberona govori o njegovu pokušaju da i za sebe stekne naklonost Muza, napose nad povjesnicima bdijuće *Clio*.

Inače, sam rod Crijevića (*Zereva*, *Cereva*, *Crieva*, *Zreva*, od 15./16. stoljeća *Cerva*) kao ugledna i imućna patricijska porodica javlja se u dokumentima veoma rano. Bavili su se pretežno trgovinom, no obavljali su i javne funkcije tako da je već *Lampridius Zreua* bio konzulom godine 1198. Rod se dijelio na nekoliko glavnih grana, a Tuberona pripada onoj koja nosi nadimak *Lixivia*.¹⁰ Tuberona djeda Alojzija, preko Martola, strica Tu-

⁸ *Test. Not.* 1525-1527, f. 89v: *Ego Aloysius Ceruinus Abbas...*

⁹ Oblik *Ludovicus* ipak je na neki način nejasan, jer se ne sreće ni u jednom dokumentu javnoga karaktera, nego samo u u naslovu njegovih djela, u kombinaciji s pridjevkom *Tubero*. Neki tvrde da mu je *Ludovicus* krsno ime koje je nosio do odlaska u samostan i preuzimanja crkvenog imena *Aloysius*. Takav je postupak, naime, bilo pravilo prilikom ulaznja u benediktinski red. Međutim, ova se teza odmah može pobiti jer je Tuberona prilikom primanja u Veliko vijeće 7. XII 1478, dakle šest godina prije nego što je primio redovnički zavjet, naveden pod imenom Alojzije. Na koncu, i njegov djed se, prema dokumentima, zvao *Aloysius*, a poznato je da je u Dubrovniku postojao običaj nazivanja prorođena muškog djeteta djedovim imenom.

¹⁰ O tome postoji nekoliko zapisa, no naročito je zanimljiv onaj u Tuberonovoj povijesti nastanka i razvoja Dubrovnika (L. Tubero, *De origine*: 13): *Habitabat Demianus modicis aedibus ad portam urbis, paludi quae tunc ibi erat adjacentem, in ea regione ubi nunc Lixivia familia e gente Cervaria aedes habet*. Smještajući, dakle, stan obitelji Lixivia uz negdašnja vrata *De palude*, ovaj navod dopušta (nadam se, ne previše smjelo i neoprezno) nagađanje o mogućem podrijetlu tog obiteljskog nadimka. Naime, ako uzmemo u obzir da je *lixivium* latinska riječ za *lug*, *lužni kamen*, odnosno sredstvo kojim su se nekad služili za pranje rublja umjesto sapuna, te da *lug*, osim toga, u slavenskim jezicima ima također značenje "rita, močvarna zemljišta obrasla grmljem iz kojega se razvija šuma" (ova semantička veza rezultat je kemijske reakcije koja je u močvarnom tlu lužnata), moguće je zamisliti kako je ogranak obitelji *Crieva*, stanujući tik uz tada močvarno područje, nadimak *Lixivia* stekao iz nekog razloga za koji je bitna upravo činjenica o neposrednoj blizini močvarna tla njihovu prebivalištu. Naravno, sve ovo uz pretpostavku da već i taj podatak o kući uz *Porta de Palude* nije sam po sebi izmišljotina, odnosno etimološka igrarija Tuberona samog, ili nekog drugog tko je eventualno rečenicu naknadno ubacio, a sve u istoj namjeri da se pokuša objasniti podrijetlo spomenutog obiteljskog nadimka.

beronova, S. M. Crijević navodi kao njihova zajedničkog pretka,¹¹ dok je preko svoga pradjeda Martola Tuberon u daljem srodstvu i sa spomenutim pjesnikom Elijem Lampridijem Crijevićem.

Kada je u pitanju vrijeme Tuberonova rođenja, dosad je bila uvriježena godina 1459, koju navodi gotovo sva literatura.¹² Međutim, splet sretnih okolnosti i činjenica da se na okupu našlo nekoliko podataka koji sami za sebe ne bi bili od velike upotrebljivosti, omogućili su da se ponudi nova, do nijansi precizna datacija. Tako bi se točnim datumom Tuberonova rođenja ipak trebao smatrati **17. listopada 1458**. No, budući da ta izmjena, osim pukog pomicanja godine rođenja, ima daleko važnije konotacije u svezi s potvrđivanjem autentičnosti jednog Tuberonova rukopisa kao autografa, opširnije će o njezinim detaljima biti rečeno nešto kasnije.

Podatak da je kao jedinac rođen u patricijskoj dubrovačkoj obitelji, od majke Frane Caboga i oca Ivana Cerve, otklanja sumnje o mjestu Tuberonova rođenja.¹³ U Dubrovniku stječe i osnovnu naobrazbu da bi nakon toga visoke škole završio u Parizu. Ondje izučava književnost, filozofiju, matematiku i teologiju, a po završetku, zbog izuzetnosti stečena znanja, navodno čak dobiva mjesto među academicima jedne od tamošnjih akademija.¹⁴ Po

¹¹ S. M. Crijević, *Bibliotheca Ragusina*: 40: *Si ingenio votisque meis indulgendum mihi esset in laudandis in hoc scriptorum albo illustribus viris, plenissime laudarem et neminem profecto ex omnibus libentius quam Aloysium Cervinum sive Cervarium, virum utique et doctrina eximium et lucubrationibus editis celeberrimum et, quod magis fortasse me moveret, meum non gentilem modo, sed etiam agnatum, quandoquidem ab Aloysio, eius avo, ipse quoque genus duco per Martolizam, eiusdem Aloysii filium, meum tritavum et huius, de quo agimus, Aloysii patrum...*

¹² Jedino je kod Appendinija umjesto 1459. navedena 1455, no radi se vjerojatno o tiskarskoj greški (Francesco Maria Appendini, *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei*. II, Ragusa: Antonio Martecchini, 1803: 7).

¹³ S. M. Crijević, *Bibliotheca Ragusina*: 41: *Natus est Ragusii anno MCCCCLIX Ioanne Cervino (vulgo Cerva), gentililitio cognomine Lixivio, veteris prosapiae ac patritiae dignitatis viro patre (hic erat senioris Aloysii filius, Martolizae, tritavi mei, frater), matre vero Francisca Caboga, aequae nobili ac lectissima faemina; nec alium, aut fratrem aut sororem habuisse, cum nullum eorum extet monumentum, videtur.*

¹⁴ S. M. Crijević, *Bibliotheca Ragusina*: 41: *...Parisiis per omnem adolescentiae aetatem politioribus in litteris, philosophicis, praeterea mathematicis ac etiam sacris studium suum collocavit, quantumque in his omnibus profecerit, summa viri eruditio deinceps ostendit. Ibi inter academicos nescio quos (cum illae, quos Ludovicus Morerius commemorat, Parisiis florentes academiae recentiores sint) locum ob insignem doctrinam atque eruditionem sortitus, ab iis recepto more nomina mutandi Tubero dictus est, quod nomen semper retinuit eo notissimus factus, ut num etiam adscito hoc nomine Tubero quam proprio notior sit. Zanimljivo je da u starini po-*

povratku iz Pariza, 1483. ili 1484. godine,¹⁵ zaručuje se, prema S. M. Crijeviću, plemkinjom Jelenom Gučetić (Gozze). No, i sam Crijević navodi da je to doznao po pričanju drugih, a ne iz nekog dokumenta. To je vjerojatno i uzrokom da se taj podatak ne slaže s podatkom iz dokumenta iz 1485. u kojem Tuberon kao svoju zaručnicu navodi izvjesnu Marušu Đurđević (Giorgi).¹⁶ Teško je reći gdje je došlo do zabune i otkud se pojavilo ime Jelene Gučetić, no navedeni bi dokument trebao biti dovoljno jakim argumentom da se kao točno prihvati ime drugospomenute žene. Do ženidbe, međutim, nikad nije došlo. Štoviše, Tubero se već te 1484. godine potpuno povlači iz svjetovnog života te započinje svećenički u redu Svetoga Benedikta. Uzroci takve odluke teško su dokučivi. S. M. Crijević smatra da se Tuberon na takav korak odlučio jer nije mogao otrpjeti sramotu nanесenu javnim prozivanjem od strane Maloga vijeća zbog odjeće koju je nosio po francuskoj modi. Navodno je Tuberon izazvao skandal pojavivši se na dubrovačkim ulicama u haljini koja je sezala do peta. Zbog toga mu je konzervativna dubrovačka vlast odredila globu te za tamošnje pojmove predugačku haljinu pred svjedocima u Kneževoj palači i podrezala.¹⁷ Teško je reći koliko ima

stoji i vijest koja Tuberonovom akademijom navodi onu u Sieni, te isto tako tvrdi da je nadimak *Tubero* stekao po tjelesnoj manji, odnosno zato što je bio ponešto grbav: *Tubero quia nonnihil gibbus, dictus est a Senensi Academia, in quo (sic!) ab aliquo corporis vitio Academici agnominabantur* (Sebastian Dolci Slade, *Fasti litterario-ragusini*. Venetiis, 1767).

¹⁵ Nema točnih podataka kada se Tuberon vratio iz Pariza, kao što nema ni detalja o njegovu boravku ondje. S. M. Crijević jedino navodi da mu negdje u tom razdoblju umire otac, što je netočno, kao što se vidi iz njegova testameta iz 1462. (*Test. Not.* sv. 18, f. 16-17).

¹⁶ *Test. Not.* sv. 25, od 8. kolovoza 1485: *Item volendosse maritare La damma Marussa mia sposa et figlia del nominato ser Matheo de Georgi, voglio habia de li beni mei ducento ducati dico poi harra consumato il matrimonio cum il suo marito. Et se per qualche caso La dicta mia sposa cí elegesse La vita Monachale, voglio pur habia Li dicti ducento ducati...*

¹⁷ S. M. Crijević, *Bibliotheca Ragusina*: 41-42: *At vero, quia et iuvenis et sponsus et praesertim ex Galliis reversus, ubi in dies vestitus ratio mutari solet et elegantior quotidie excogitari nationis genio in iis excogitandis solertissimae, novam comptioris formulae et ad talos demissam adeoque a patrio more longe abhorrentem vestem induit, tunc enim ad medias usque tibias nec longiores togae patritiis viris in usu erant. Ut primum prolixam illam vestem et novo ritu comptam indutus in forum prodiit, omnium in se oculos convertit, at seniorum, qui omnia nova in deteriolem partem interpretari solent, etiam offendit, iam in ore omnium versabatur comptulus iuvenis et, ut fieri solet, alii ab eo stabant, alii, ut perniciosae novitatis authorem, damnabant. At haec privatorum hominum erant iudicia, quae ipse et verbis et factis contemnere visus est censorsque suos per multos dies salse et facete ludere sustinuit, quae tamen iuvenis licentia et liberior iusto agendi et se tuendi ratio senioribus magis magisque stomachum movit; res igitur in publicis comitiis, quae Minora appellantur, agitata et in utramque partem excussa hunc tandem*

istine u svemu tome, to više što očekivanog zapisa u knjigama dubrovačkih vijeća o cijelom događaju, koliko izgleda, nema.¹⁸ Čini se stoga da pitanje uzroka Tuberonova napuštanja svjetovnog života ipak ostaje otvoreno, odnosno da su svemu vjerojatno ipak prethodili dublji uzroci, a da je ovaj skandal, ako se uistinu i desio, bio tek povodom.

Bilo kako bilo, Tuberon iste 1484. odlazi na obližnji otočić Sv. Andrija u tamošnji benediktinski samostan, u 13. stoljeću podignut od porodice Crijević, te najvjerojatnije u kolovozu 1485. prima redovnički zavjet.¹⁹ Tu je na neki način i kraj prvom, svjetovnom dijelu njegova života.

Iz perioda boravka na Svetom Andriji poznato je tek toliko da je ondje, u društvu jednog ili dvojice redovnika, proživio osamnaest godina, provodeći vrijeme u molitvi i proučavanju književnosti. Kaže tako S. M. Crijević: *...totum enim diei ac noctis tempus, praeter necessariam corporis curam in pietatis officiis litterarumque studiis collocabat, res enim illi cum Musis erat assidua*. Navodi također da se osobito bavio starim rimskim povjesnicima kako bi i sam dobro svladao vještinu pisanja povijesti, čemu je po prirodi naginjao. Vjerojatno je, kaže Crijević, već tada ili promišljao ili čak već započeo pisanje svojih Komentara. Godine 1502. prelazi u samostan Sv. Jakova od Višnjice, gdje kao opat (*Abbas Aloysius*), isprva u društvu jedinog preostalog redovnika Donata, a nakon njegove smrti potpuno sam, boravi sve do svoje smrti 1527. Iz tog razdoblja postoje mnogi spomeni Alojzijeve imena u službenim ispravama, to više što 1515. odlukom Senata biva postavljen

exitum habuit: publica auctoritate et, ut aiunt, in praetorio coram arbitris detracta illa Tuberoni vestis fuit et succisa; indicta praeterea illi multa, ne ea vel simili amplius uteretur. Eam ob rem angore quammaximo affectus est Tubero, alte enim ex illata sibi contumelia in animo eius dolor insedit, cumque nulla ratione posset ignominiae acerbiter decoquere, exorata sponsa, ut in monasterium ingrederetur, ipse annos XXV ad divi Andreae caenobium, a Cervina familia olim erectum in parva quadam insula non procul ab Elaphitis, se contulit ibique religiosam vitam sub divi Benedicti regula amplexus est anno MCCCCLXXXIV et sequenti anno initio Sextilis mensis votorum religione se pro more illigavit.

¹⁸ Jireček navodi da je pregledao zapisnike Malog Vijeća za 1483. i da nije ništa uspio pronaći. Autor ovih redaka knjige je pregledao u rasponu od 1482. do 1485. i pritom bio jednako slabe sreće, ne isključujući ipak mogućnost da mu je traženi zapis nepažnjom promaknuo.

¹⁹ Za tu dataciju vidi: S. M. Crijević, *Bibliotheca Ragusina*: 42, ali i dokument iz 1485, sastavljen 9. srpnja, a u knjige zaveden 8. kolovoza, u kojemu između ostalog stoji da je sastavljen nekoliko dana prije Tuberonova ispovijedanja redovničkog zavjeta (*...paucis diebus ante professionem suam...*).

na uglednu funkciju vikara nadbiskupa dubrovačkog, Rainalda Gratianija, koji je u to doba većinom boravio u Italiji.²⁰ Spomenimo ovdje i to da je Alojzije imao aspiracija čak prema biskupskom položaju. Naime, u spisima Vijeća umoljenih (od 31. srpnja 1525.) zabilježeno je da je opat Sv. Jakoba spreman platiti 500 dukata za troškove odvajanja Stonske biskupije od biskupije mletačkoga otoka Korčule.²¹ On je to voljan učiniti ako sam postane biskupom te biskupije, a njegova bi opatija tada mogla po želji Republike biti ujedinjena s ostalima. Do otcjepljenja je došlo tek godine 1541,²² no ovdje se valja osvrnuti na spomenuto ujedinjenje opatija. Izvjesno je da se radi o ujedinjenju opatije Sv. Jakova i njezinih dviju priorija, Sv. Andrije i Sv. Mihovila na Šipanu, s opatijom Sv. Marije na Mljetu u tzv. *Mljetsku kongregaciju*. Do ujedinjenja je na koncu došlo, i to samo nekoliko dana nakon Alojzijeve smrti, pa u tom kontekstu čudi podatak S. M. Crijevića da je Alojzije oko toga duže vremena nastojao. Štoviše, ako se uzme u obzir netom spomenuti podatak o uvjetovanju ujedinjenja opatija dodjeljivanjem stonske biskupije i još nekoliko drugih podataka, prije bi se moglo reći da se on tome protivio, barem utoliko da se taj akt izvrši prije njegove smrti.²³ Bilo kako bilo, njegovom smrću ispražnjen samostan Sv. Jakova, jednako

²⁰ S. M. Crijević navodi da Dominikanski arhiv čuva mnoge dokumente i presude koje je Tuberon kao opat Alojzije potpisao obavljajući vikarsku dužnost. Jedan takav potpis iz matrikule Svetoga Jurja u Gružu navodi i Farlati: *Nos Aloysius Abbas S. Jacobi extra muros, necnon Vicarius generalis Reverendissimi D.D. Raynaldi Gratiani, Judexque Ordinarius, et Cognitor Causarum etc.* (Daniele Farlati, *Illyricum Sacrum VI*. Venetiis: apud Sebastianum Coleti, 1800: 217).

²¹ Tada su, naime, te dvije biskupije imale zajedničkog biskupa.

²² Biskupom postaje dominikanac *Thomas Cervinus* (D. Farlati, *Illyricum Sacrum VI*.: 350).

²³ Alojzije je, inače, osobito sklon bio lokrumskom samostanu Sv. Marije, a ne onomu mljetskom. O tome svjedoči i njegova molba koju je 1495. uputio papi da mu odobri da bude pokopan u tom samostanu jer da *ad monasterium Beatae Mariae de Croma, ordinis et diaecesis praedictorum, congregationis sanctae Iustinae, et congregationem praedictam specialem gerit devotionis affectum* (S. M. Crijević, *Bibliotheca Ragusina*: 43-44). Crijević također navodi da je svoju ljubav prema tom samostanu i njegovim redovnicima Alojzije iskazivao i na druge očite načine. Konkretno, kao još jedan argument protiv teze da se iznimno zalagao za ulazak njegova samostana u mljetsku kongregaciju navedimo i sljedeće: budući svjestan neminovnog pridruživanja Sv. Jakova nakon njegove smrti, a zbog potpune opustjelosti, nekoj od kongregacija, bilo onoj na Lokrumu, što bi vjerojatno bilo njemu po volji, bilo onoj mljetskoj, u svom je testamentu spomenuo mogućnost spajanja samostana, ali je naveo obje potencijalne matice, a ne samo mljetski samostan, što bi čovjek, pod pretpostavkom da je ovaj toliko oko toga nastojao, mogao očekivati: *...et si intra spatium unius anni monasterium Sancti Iacobi cui abbas prefui conjunctum fuerit Lacromensi monasterio seu Melitensi...* (*Test. Not.* 1525-1527, f. 90).

kao i onaj Sv. Andrije, odlukom Mihaela Restića, vikara dubrovačkog nadbiskupa Filipa Trivultija, 27. lipnja 1527, samo nekoliko dana nakon Alojzijeve smrti, dolazi pod nadležnost mljetskog opata Mavra, i u okviru Kongregacije ostaje sve do njezina ukinuća godine 1808.²⁴ Odatle se, premda s kongregacijom za života nije imao veze, Tuberonu u naslovima nekih rukopisnih prijepisa njegova djela naziva *Abbas Melitensis*.²⁵

Smrt je Alojzija, kao što je rečeno, zadesila u lipnju 1527, no ne zna se točno kojega datuma. Sigurno je jedino da se to moralo zbiti negdje između 10. svibnja, kada je testament sastavljen,²⁶ i druge polovice lipnja, kada je otvoren i zaveden u knjige. Uzrokom smrti S. M. Crijević navodi kugu, koja je 1526. zadesila Dubrovnik i od koje je, između ostalih, umro i Šiško Menčetić.²⁷ Iz samog testamenta ne doznaje se mnogo. Temeljito namirenje računa i poravnanje svih dugovanja no, osim spomena jedne kuće u Širokoj ulici, nešto zemlje na Lopudu, nešto novca te zlatnog i srebrnog posuda, a što sve ostavlja dijelom svojem, a dijelom samostanu Sv. Petra i nekim rođacima, ni riječi o vlastitim rukopisima ili mnogobrojnim knjigama koje je posjedovao. Tek usputni spomen imena darovatelja srebrnog posuda, nadbiskupa kaločkoga Grgura Frankopana, čovjeka kojemu je svoje Komentare posvetio. O njihovu negdašnjem prijateljevanju svjedoči i odluka Vijeća umoljenih od 9. studenog 1508. kojom se Alojziju odobrava putovanje u

²⁴ D. Farlati, *Illyricum Sacrum VI.*: 221-222: isprava kojom dubrovački kanonik i vikar *Michael de Restis* dodjeljuje mljetskom opatu Mavru opatiju Sv. Jakova i prioriju Sv. Andrije. Opat Mavro je, u biti, poznati dubrovački pjesnik Mavro Vetranović, koji je neko vrijeme živio u Sv. Jakovu te je ondje, uz još jednog znamenitog pjesnika i redovnika koji je ondje boravio, Ignjata Đurđevića, u redovničkim grobnicama samostana i sahranjen.

²⁵ R 5875 (XVI st.) MS (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, dalje: NSK): *Ludovici Tuberonis patritii Ragusini de Cerva, et Abbatis Melitensis ordinis S. Benedicti Commentariorum de Temporibus suis Libri...*; R 4027 (XVIII st.) MS (NSK): *Ludovicus Tubero, Patritius Ragusinus et Abbas Congregationis Melitensis Gregorio Fregepani Colociensium Pontifici salutem*; Arhiv Bassegli Gozze, kutija br. 129, br.40, MS (DAD): *Ludovici Tuberonis Patritii Ragusini ac Abbatis Congregationis Melitensis Commentaria suorum temporum...*; iz prethodnog osvrta na ustanovljavanje Mljetske kongregacije jasno je da svaki rukopis koji u naslovu Tuberonu naziva opatom mljetskim može biti datiran jedino u razdoblje nakon autorove smrti.

²⁶ *Test. Not.* 1525-1527, f. 89v: *In nomine domini nostri Iesu Christi 1527. salutis humane die X. mensis maii. Ego Aloysius Ceruinus Abbas...*

²⁷ Za tu kugu Farlati kaže da je u Dubrovnik donesena iz Ankone po nekom trgovcu haljinama, te da je u 20 mjeseci odnijela 20 000 života. (D. Farlati, *Illyricum Sacrum VI.*: 221)

Kaloču.²⁸ Ovaj podatak zasad je jedini čvrsti dokaz o Tuberonu izbijanju iz Dubrovnika u razdoblju od 1484. godine do smrti, a pretpostavlja se da je u Ugarskoj proveo možda i više od godine dana.²⁹ Konačno, iz testamenta doznajemo da samostanu Sv. Jakova Alojzije, između ostaloga, ostavlja i nešto novaca za dovršenje objekata čiju je izgradnju sam započeo, konkretno, za dovršenje zimskog spremišta za čamce.³⁰ Čini se da današnji izgled samostana, koji je katastrofalni potres godine 1667. poštedio od propasti, potječe upravo iz Alojzijeve vremena ili razdoblja neposredno nakon njegove smrti. S. M. Crijević navodi da je Alojzijevo zaslugom, između ostaloga, izgrađen i klaustar samostana. Onoga tko posjeti ovo zdanje (čiju ljepotu naglašava predivno okruženje u kojem je smješten i odakle se, po pričanju Dubrovčana, pruža najljepši pogled na Grad) da bi se makar na taj način približio Tuberonu i možda proniknuo u ono što su vrijeme i zaborav nepovratno oteli (*temporum culpa*, rekli bi humanisti!) zasigurno će razveseliti nekoliko natpisa na zidovima i nadvratnicima koji odaju Tuberonu prisutnost na tom mjestu. Radi se o na dva mjesta uklesanim inicijalima ACT ABBAS,³¹ te o natpisu i poprsju koje je Tuberon na južnoj strani klaustara postavio u spomen na osnivača samostana.³² Također, u sobama još postoje umjetnički izrađene mramorne niše iz onoga doba, između ostalih i jedna za čuvanje relikvija, pa čovjek namah pomisli da je Tuberon baš u njoj

²⁸ *Acta Consilii Rogatorum*, ser. 3 (DAD), sv. 31 (1508-1511), od 9. studenoga 1508: *Prima pars est de concedendo domino Aloysio abbati monasterii Sancti Jacobi de Visniza quod ad contemplationem Reverendissimi archiepiscopi Colociensis et Vachiensis ecclesiarum possit ire in Hungariam ad prefatum dominum archiepiscopum relinquente in locum suum sufficientem gubernatorem monasterii sui et intratarum, per XXXIII contra VII.*

²⁹ Više o značenju ovog prijateljevanja nešto kasnije, ovdje još samo toliko da se, osim putovanja u Kaloču, kod nekih spominje i navodni Tuberonov boravak na dvoru Matijaša Korvina i djelovanje u njegovu književnom krugu, za što nismo pronašli čvrstih dokaza.

³⁰ *Reliqua volo pecunia expendatur partim ad constructionem navalis ubi ego multo labore et difficultate locum preparavi quo comodius subduci possent naviculae monasterii...* (*Test. Not.* 1525-1527, f. 90v).

³¹ Ovo ACT nedvojbeno valja čitati kao *Aloysius Cerva Tubero*. Jedan je takav natpis na nadvratniku istočnog ulaza u samostan, dok je drugi na južnoj strani klaustara ponad ulaza u opatov stan.

³² Natpis glasi: IOANNI GON. MICHAELIS FILLIO HVIVS ABBATIAE PRIMO CONDITORI ALVISIVS CER. TVB. ABBAS POSVIT MDIII; u niši iznad natpisa sačuvalo se poprsje bez glave, koja je nadomještena u novije vrijeme.

čuvalo u testamentu spomenute moći Sv. Jakova.³³ No, pravo ushićenje tek slijedi kad se u dvorištu ispred samostanske zgrade ugledaju dva stara kamena za mljevenje maslina koji zaboravljeni leže jedan pored drugoga u travi. Tek kad vidi te mlinske kamene i odmah pored podrum u kojemu se nekad čuvalo ulje, čovjek može valjano protumačiti pjesmu usko vezanu uz ovu priču, koju čuva rukopis humanističkog pjesnika Damjana Beneše.³⁴ Pjesma je naslovljena *Ad Alesum Abbatem*, a osobu kojoj se obraća uz veliko štovanje, oslovljavajući je s *cunctarum pater eruditionum* (oče sve obrazovanosti) i *doctissime* (veleučeni), pjesnik pita za mišljenje o svojoj poeziji (*neu celes modo de meis Camoenis quid, doctissime senseris: Catullum an quidquam redolent, Horatiumve?*). Pritom je iz 14 falečkih jedanaesteraca, koliko ih pjesma sadrži, u prvi mah teško sa sigurnošću identificirati ime iz naslova s našim Tuberonom, odnosno opatom Alojzijem. No, sljedeći stihovi, nakon viđenog u dvorištu samostana, uklanjaju, čini se, sve sumnje:

*Istae sic oleae otium perenne
Componant tibi, laeserint nec Austri
Vicinum nemus, ut queat trapetis
Felix solvere debitum laboris.*

Prvo, te masline (*oleae*), koje očito okružuju dotičnu osobu i trebale bi joj pružiti vječno spokojstvo, asociraju na područje gdje se smjestio Sv. Jakov, koji i Tuberon u testamentu naziva *monasterium Sancti Jacobi extra muros ad oleas*.

Zatim, u prvi mah s Tuberonom i njegovim redovničkim životom teško povezano spominjanje obližnjeg maslinova gaja (*vicinum nemus*) koji bi, ako ga ne oštete južnjaci (*Austri*), svojim dobrim urodom trebao uljnim mlinovi-

³³ *Hoc etiam duxi notificandum me quo tempore inii possessionem monasterii nihil argenti facti invenisse in monasterio preter unum parvum pedem argenteum cui ferunt inesse reliquias Sancti Jacobi, duos calices argenteas quorum minorem dedit Natalis Sorgius Biglitius, maiorem quidam Christoforus Artianus Polignensis episcopus qui ab hinc centum et amplius annos administravit monasterium Sancti Jacobi...* (*Test. Not.* 1525-1527, f. 90v).

³⁴ *Damiani Benessae Opera omnia*, Arhiv Male braće u Dubrovniku (Čulić, 278; Brlek, 256): 306.

ma pružiti naknadu za njihov rad (*trapetis felix solvere debitum laboris*), postaje sasvim jasno kad, eto, i dan danas ondje leže zaboravljeni svjedoci djelatnosti koja se nekoć unutar samostanskih zidina odvijala.

Samostan je, inače, već za Alojzijeve života posjedovao jednu od bogatijih dubrovačkih biblioteka. No, o knjigama u testamentu, kao što je već rečeno, nema ni spomena. Ta činjenica je začuđujuća tim više što Alojzije u oporuci detaljno navodi sve vrednije predmete u samostanu, pomno ih dijeleći na one koje je sam pribavio i na manji broj onih koje je zatekao prilikom dolaska. Bez daljnijega su knjige u njegovu sustavu vrijednosti morale zauzimati najviše mjesto, pa se rađa pomisao da bi ipak negdje još uvijek mogao postojati neki drugi dokument koji rješava status knjiga koje su iza njega ostale. Bilo kako bilo, poznato je da je biblioteka Sv. Jakova doživjela procvat baš u njegovo doba i da je u nekoliko navrata uvećavana donacijama.³⁵

Gdje je Tuberon pokopan, ne zna se pouzdano. Činjenica da je od pape izmolio dopuštenje da ga se pokopa u krugu lokrumškoga samostana mogla bi navesti na pomisao da mu je grob baš ondje, no Ostojić tvrdi da je, kao i Mavro Vetranović i Ignjat Đurđević, pokopan u Sv. Jakovu. S. M. Crijević u tom pogledu dvojii i kaže da o tomu *nullum extat monumentum*.

Na kraju ovog osvrta na najvažnije činjenice vezane uz Tuberonov život, možda je kao zaključak najbolje citirati S. M. Crijevića, njegova najboljeg biografa, i rečenicu koja se istovremeno može shvatiti i kao opravdanje za oskudnost izloženih podataka, ali i kao poticaj da se s više nade i poleta krene u potragu za novima: *Plura profecto de viro hoc clarissimo memoriae commendanda forent, sed post annos CCXIII, cum haec scribo, qui scire possim rerum eius gestarum laudumque monumenta, cum nemo ante me ea litteris mandandi provinciam susceperit?*³⁶ *Si cui contigerit ea, quae desiderantur, sive ex publicis tabulis, sive ex penitioribus archivis, monumenta expiscari, facile his addere poterit.*

³⁵ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim zemljama*, II. Split, 1964: 463; K. Jireček, »Beiträge: 429. Spomenimo i to da su knjižnica samostana, kao i samostanski arhiv, propali poslije francuskom okupacijom prouzročeno uknuća dubrovačkih benediktinskih samostana 1808. godine.

³⁶ Crijević ili ne zna, ili ne želi spomenuti da ipak postoji tridesetak godina stariji omanji osvrt na Tuberona u djelu Ignjata Đurđevića *Vitae et carmina* (usp. Petar Kolendić, *Biografska dela Ignjata Đurđevića*. Beograd, 1935: 53-54).

Tuberonova djela

Tuberon je, kao što se iz prethodnih redaka nazire, život proživio skromno i podalje od očiju drugih, što potvrđuje i oskudnost podataka koji su o njegovu životu danas dostupni. Za šire krugove, njegovom je smrću otišao samo još jedan benediktinski redovnik, koji ni po čemu osobitom nije zadužio zajednicu. Tek su samostanski zidovi i rijetki prijatelji, poput spomenutog Beneše, znali da su godine i godine samoće ipak naplaćene stvaranjem djela koje mu je nekoliko desetljeća nakon smrti priskrbilo slavu širom Europe. Njegov suvremenik i rođak Ilija Crijević u svojoj elegiji *Ad Carum* spominje Tuberonovu još u davnini zagubljenu poeziju, i to s pozitivnim predznakom:

*Num, rogo, braccatus non molle poema togatum
Tonsus et absurda Tubero voce canit.*³⁷

Međutim, Tuberon ipak prvenstveno ostaje upamćen po svom historiografskom radu. Bez pravih prethodnika u Dubrovniku, ali svejedno u najboljoj humanističkoj maniri, napisao je opsežan pregled povijesti svoga vremena, naslovivši ga *Commentaria de temporibus suis* (Zapisi o vlastitu vre-

³⁷ *Ad Carum, Cod. Vatican.* 1678. f. 212, 213: zanimljivo je da S. M. Crijević ove stihove pripisuje elegiji pod naslovom *In detractorem* i tumači ih kao zajedljivu Ilijinu primjedbu na račun Tuberonove poezije S. M. Crijević, *Bibliotheca Ragusina*: 44): *Poeticae etiam eum (sc. Tuberonem) vacasse, sed irrito conatu iratisque Musis, testis est Aelius Cervinus cum eo aetate et forte genere coniunctus, qui in elegia In detractorem ita ait: (slijede gore navedeni stihovi). No, činjenica je da se radi o stihovima koji upravo brane svećenike pjesnike i pobožnu poeziju. Tuberon je tako samo jedno od u njoj spomenutih imena (Lin, Orfej, Mojsije, David, Job, Prudencije, Sedulije, Juvenk, Paulin, Baptista Mantovano) kojima pobožnost nije narušila ljepotu Muze. Trebali bi se stoga spomenuti stihovi shvatiti na sljedeći način: *Ne pjeva li, pitam Te, u hlače odjeveni redovnik Tuberon nježnu i profinjenu pjesmu, i čini li to neugodnim glasom?* Uočljiva je ovdje simbolika opozicije *braccatus - togatus*, koja u antici posebnu konotaciju dobiva kroz sintagme *Gallia braccata* za *Gallia Transalpina*, odnosno onaj necivilizirani dio Galije koji se opire uljudbi rimskog imperija, prema *Gallia togata* za *Gallia Cisalpina*, odnosno onaj dio koji prima uljudbu Rima. Pa koliko god ovi konkretni stihovi nosili i tu primjesu italskog ekskluzivizma kada je u pitanju pravo na skladanje kvalitetne humanističke poezije - znamo naime, da je Ilija rimski đak, a Tuberon francuski, pjesnik Crijević ovdje bez sumnje aludira na sukob u koji je Tuberon došao sa svojim sugrađanima zbog francuskog stila odijevanja.*

menu).³⁸ Tu su, u *cca.* 115000 riječi (otprilike 400 kartica teksta), uz brojne ekskurse u bližu i dalju prošlost, opisani turbulentni događaji na jugoistoku Europe u razdoblju od smrti kralja Matijaša Korvina 1490. do izbora pape Hadrijana VI. 1522. U prve četiri knjige opširno su opisane borbe koje se poslije Matijaševe smrti vode za ugarsko prijestolje između češkog kralja Vladislava Jagelovića, njegova brata poljskog kraljevića Alberta, Korvinova nezakonita sina Ivana i njemačkog kralja Maksimilijana. Peta knjiga donosi zaokruženu povijest Dubrovnika od njegova osnutka, a nastavlja se opisom turskih prodora u naše krajeve i zanimljivim osvrtom na propast hrvatskog plemstva na Krbavskom polju. Šesta je knjiga još jedan ekskurs u dalju prošlost. Ovaj put, riječ je o povijesti razvoja države Turaka Osmanlija i opisu njihovih običaja, a u sedmoj i osmoj opisana su turska osvajanja mletačkih gradova na Peloponezu i međusobne borbe gradova-država na Apeninskom poluotoku. Deveta knjiga prati događaje vezane za Cambraisku ligu i turske dinastičke borbe, dok u desetoj, između ostalog, slijede opisi nemira i buna kmetova po Ugarskoj, s posebno opširnim i upečatljivim opisom bune Jurja Dože i njezina krvava ugušenja. Konačno, u jedanaestoj knjizi, Tuberon detaljno opisuje događaje za vrijeme turske opsade i osvojenja Beograda, a završava smrću Leona X. i izborom novoga pape Hadrijana VI.

Interesni okvir samog djela, povode i razloge za pisanje kojim, kako sam kaže, nije stjecao slavu, nego izbjegavao dosadu i dangubljenje (*...neque enim his lucubrationibus humanam gloriam, quam electione contempsimus, quaesiui, sed otium ac desidiam euitaui...*),³⁹ Tuberon izlaže u prvim recima svoga rada. Tako se već na samom početku jasno ocrtava profil učenog humanista koji nastoji udovoljiti duhu vremena i pisati *lege artis*, odnosno udovoljiti svim formalnim i sadržajnim zahtjevima humanističkog pisanja. Naime, nakon u humanizmu nezaobilazne uvodne posvete djela svome zaštitniku - ovdje je riječ o spomenutom kaločko-bačkom nadbiskupu Grgu-

³⁸ Osim što se ovakav naslov može protumačiti Tuberonovom težnjom da se i u tom segmentu povede za jednim od svojih antičkih uzora, Cezarom, i njegovim znamenitim djelom čiji puni naslov glasi *Commentarii de bello Gallico*, moguće je možda ponuditi i drugo objašnjenje. Naime, nije isključeno da je, odabirući skromniji termin "zapisi", želio u biti izbjeći zajedljive primjedbe koje bi ga možda, zbog npr. eventualne faktografske nepotpunosti, sustigle da je svoje spise pretencioznije naslovio "poviješću". Slično objašnjenje daje i Horany u predgovoru Forgačevim Komentarima (vidi bilješku 83).

³⁹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 112.

ru Frankopanu - u samo nekoliko redaka slijedi niz uobičajenih humanističkih toposa, poput onog o neznatnosti i skromnosti vlastita literarnog ogleda, isprike zbog nedotjeranosti svoga (inače briljantnog!) latinитета, žala za propašću “zlatnog doba” ili razočaranja ovim “željeznim”, umjesto obrazovanju i rječitosti odanim jedino stjecanju novca. Kao vid otpora toj dekadenciji, prouzročenoj krivnjom vremena (*temporum iniuria* kaže Tuberon prema već spomenutom znamenitom *temporum culpa*), Tuberonov izraz kroz čitavo djelo odlikuje upravo poza učenosti koja počiva na karakterističnoj upotrebi antičkih toponima i etnonima, pozivanjima na antičke autore (Plinije, Kurcije, Cezar, pa Platon i Homer), spominjanju likova i epizoda iz antičke mitologije (Scila, Minos, Agamemnon, plovidba Argonauta), ili na aktualizaciji pojedinih anegdotalnih događaja iz antičke povijesti (legenda o Marku Atiliju Regulu osuvremenjena u priči o dva Turčina koja se dobrovoljno vraćaju u zarobljeništvo). *Locus communis* je i motiv koji Tuberon ističe da ga je potaknuo na stvaranje Komentara. Naime, činjenica da njegovo doba donosi pregršt primjera kako države i kraljevstva propadaju zbog loših odluka njemu je dostatan razlog da se lati pisanja povijesti. Time Tuberon nasljeđuje u humanizmu općeprihvaćen Ciceronov koncept *historia plena exemplorum*,⁴⁰ odnosno uvjerenje da povijest, podsjećajući na svijetle primjere iz prošlosti čovjeka, vodi vrlini i mudrosti. U analizi motivacije političkih i ratnih zbivanja Tuberon se neprestano oslanja na neke općecivilizacijske topose, udaljavanje od kojih uzrokuje sve nedaće njegova doba. Tako iz njegovih zapažanja nastaju mnogobrojne ocjene događaja, koje u obliku svevremenskih gnoma odaju čovjeka duboko svjesna činjenice da se pogreške ljudske povijesti, koju on ne samo da faktografski poznaje, nego je i filozofski razlučuje, neizbježno ponavljaju. Uvodni vapaj za slogom građana i “salustijevsko” upozorenje na katastrofičan ishod njena izostanka (...*ubi discordia immigravit, regna collabuntur, ac veluti ingentia in montibus robora, quae nulla vis ventorum conuellere potest, carie ipsa proprio vitio imis radi-*

⁴⁰ Cicero, *Pro Archia poeta* (14, 8): *pleni omnes sunt libri, plene sapientium voces, plena exemplorum vetustas; quae iacerent in tenebris omnia, nisi litterarum lumen accederet. Quam multas nobis imagines non solum ad intuendum verum etiam ad imitandum fortissimorum virorum expressas scriptores et Graeci et Latini reliquerunt! quas ego mihi semper in administranda re publica proponens animum et mentem meam ipsa cogitatione hominum excellentium conformabam.*

cibus innata, nullo impellente ad terram concidunt...)⁴¹ samo su priprema za niz sudova u kojima objašnjava uzroke propasti država. Vidi ih tako ili u pošasti građanske zavisti, zbog koje se duhovi žešće raspaljuju prema vlastitim sugrađanima, nego prema strancima (...*animus humanus, multo vehementius in ciuem, quam in externum accenditur...*),⁴² ili pak u činjenici da ono što stvara najveći razdor među ljudima stvaraju staleške razlike (...*nihil aequae hominum animos disiungat, ac ordinum diuersitas...*),⁴³ potkrepljujući potonje tvrdnjom o urođenosti mržnje između puka i plemstva (...*est autem ingenitum prope odium inter plebem et nobilitatem...*).⁴⁴ Uočava nadalje prevrtljivost ljudske ćudi, pa kaže da ljudska htijenja poput morskih struja naginju čas na jednu, čas na drugu stranu (...*studies hominum, pro tempore, veluti marini aestus, modo in hanc, modo in illam ferantur partem...*).⁴⁵ Po Tuberonu, sudbina je smrtnika potpuno u rukama Boga: oni koji su pod njegovom zaštitom sigurni su i u najvećim pogibeljima, dok onima koje je napustio neće pomoći ni sva bogatstva, vojske ili najbolje promišljeni planovi (...*diuina ope protectis, nihil non vel summis in periculis tutum; rursus, vana sunt mortalium arma, nullus maximi thesauri usus, inutiles militum ingentes copiae, omnia vel recte excogitata male cessura, his, quos Deus vult esse destitutos...*).⁴⁶ Također, Božjem oku ništa ne promiče, pa ono što je na loš način stečeno, loše će i propasti (...*iusto Dei iudicio quae inique parantur, male etiam amitti solent...*).⁴⁷ O slobodi Tuberon razmišlja po "dubrovački", tvrdeći da kad se ona smrtnicima oduzme, više im ništa ne preostaje (...*si quid tamen ea amissa reliqui sit mortalibus...*).⁴⁸ Ona se ne može steći ni sačuvati tuđom pomoći, jer obično biva da oni koji su unajmljeni da pomognu, kasnije sami postaju novim tiranima i gospodarima (...*nihil aliud est externos milites conducere, quam tyrannos ac dominos, propria mercede paratos, habere...*).⁴⁹ Ono što Tuberon iz dna srca prezire jest pohlepa, pa kaže da smrtnici zbog nje ne samo da ne mogu biti razboriti, nego

⁴¹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 112.

⁴² I. Schwandtner, *Scriptores*: 380.

⁴³ I. Schwandtner, *Scriptores*: 329.

⁴⁴ I. Schwandtner, *Scriptores*: 330.

⁴⁵ I. Schwandtner, *Scriptores*: 209.

⁴⁶ I. Schwandtner, *Scriptores*: 202.

⁴⁷ I. Schwandtner, *Scriptores*: 135.

⁴⁸ I. Schwandtner, *Scriptores*: 271.

⁴⁹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 303.

dapače, postaju sasvim sludenima (...*mortales, auri nimium avidos, non modo sapientes esse non posse, verum etiam dementissimos esse...*).⁵⁰ Slavu, koju po vlastitim riječima prezire, smatra varljivim dobrom jer, kao što je češće stječemo igrom sudbine nego zaslugom vrlina, tako često biva i da bez vlastite krivice iznenada dođemo na loš glas (...*sicut ingentem gloriam, saepius fortunae, quam virtutis beneficio assequimur: ita interdum, nullo nostro merito, sed insperato quodam euentu, incidimus in infamiam...*).⁵¹ U ovih nekoliko karakterističnih Tuberonovih stavova prepoznaje se konstanta ondašnjeg duhovnog senzibiliteta u pogledu univerzalnih ljudskih problema. Pa ako se ima na umu da je to ujedno i vrijeme snažno izražene težnje za moralnom obnovom katoličke crkve, ne čudi da je Tuberon do današnjih dana ponajviše ostao upamćen po njegovu beskompromisnom šibanju iskvarenosti najviših slojeva katoličke hijerarhije. Imajući, dakle, na srcu restauraciju iskonskih crkvenih vrijednosti, “u ovo najpokvarenije doba” (...*hoc corruptissimo tempore...*) - kako na više mjesta sudi o svom vremenu - prepuštenih obijesti neodgovornih pojedinaca, Tuberon vidi problem u tomu što je i najvećim zločincima podmićivanjem otvoren put do visokih crkvenih položaja (...*scelestissimis quoque, ad magna quaeque sacerdotia, per ambitum aditus iam pateat...*).⁵² Zato sumnja da takve koji do položaja dolaze ljudskom krvlju i podlošću uopće valja nazivati kršćanima (...*etiam perfidiâ, atque humano sanguine, sacerdotia apud Christianos parari: si Christiani appellandi sunt, qui nihil praeter nomen habent Christianorum...*).⁵³ Za svećenika kaže da je bez sumnje nevaljao razbojnik ako se svojim pozivom služi za stjecanje dobiti i pritom iskorištava tuđu prostodušnost (...*procul dubio nefarius latro, qui de religione lucra sectatur, et alienam simplicitatem quaestui habet...*).⁵⁴ Pa, premda je za svećenstvo mnogo zdravije i sigurnije *sacra curare, quam negotiis animum aulicis occupare*,⁵⁵ ipak je ono u Tuberonovim očima uglavnom okrenuto stjecanju novca. Zbog pokvarenosti Rima ugled Crkve potpuno je poljuljan, što nadalje baca ljagu na svećenički poziv uopće (...*sacerdotum nomen, cum ob multa alia scelera, tum maxime*

⁵⁰ I. Schwandtner, *Scriptores*: 319.

⁵¹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 163.

⁵² I. Schwandtner, *Scriptores*: 115.

⁵³ I. Schwandtner, *Scriptores*: 216.

⁵⁴ I. Schwandtner, *Scriptores*: 127.

⁵⁵ I. Schwandtner, *Scriptores*: 187.

*ob inexplebilem auaritiam, adeo inuisum esse, praesertim apud Boemos, quos a nostris haereticos vocari diximus, vt eos omnium gentium latrones appellent...).*⁵⁶ Pritom je njegova oštrica posebno uperena prema samom vrhu crkvene hijerarhije, odnosno papama Aleksandru VI, Juliju II. i Leonu X, njegovim suvremenicima.⁵⁷ Duboko razočaran nemoći Crkve da se izdigne iznad svojih slabosti koje joj ruše ugled, Tuberon na više mjesta optužuje pape što se, umjesto da se okrenu borbi za oslobođenje kršćanskoga svijeta, sa susjednim državama oružjem nadmeću za teritorijalnu prevlast. Na kraju se dešava da Turci osvajaju i Beograd, gubitak kojega Tuberon smatra većim od gubitka Konstantinopola. Zbog svega toga, Komentari su se 1734. našli na Vatikanovu popisu zabranjenih knjiga (*Index librorum prohibitorum*).

Moguću monotoniju neprekidnog iznošenja brojnih podataka Tuberon izbjegava čestim digresijama geografskog, etnografskog i anegdotalnog karaktera, te umetanjem fiktivnih govora, što sve zajedno djeluje dajući beletrističku draž. Posebno su zanimljiva Tuberonova općenita zapažanja o narodima koje spominje. I premda je nerijetko stvarna upotrebljivost pojedinih opisa malena, jer radi se tek o tipičnom humanističkom oponašanju antičkog uzora (npr. u opisu Turaka Tuberon potpuno preuzima obrazac po kojem Cezar opisuje Germane), na više se mjesta ipak sreću britka opažanja na kojima se i dandanas temelje naše predodžbe o pojedinim narodima. Ističe tako Tuberon odanost Crkvi i hrabrost Mađara, ali i neku njihovu nadmenost (...*sunt Hungari elatioris spiritus...*),⁵⁸ zatim ratobornost Čeha (...*Boemi, gens Mar-*

⁵⁶ I. Schwandtner, *Scriptores*: 324.

⁵⁷ Posebno je ogorčen Aleksandrom VI. kojega, između ostalog, optužuje i za simoniju te kaže, igrajući se riječima, da mu zbog počinjenih raznih zločina umjesto naziva *pontifex* (papa) više priliči naziv *carnifex* (krvnik): *Quare eius aetate, per totum fere Christianum orbem, hi versiculi passim decantabantur:*

*Vendit Alexander, clauas, Altaria, Christum;
Emerat ista prius, vendere iure potest.*

Vnde omnibus persuasum est, ipsum Pontificem, qui verius carnificis nomen obtinere debuit... ad hoc scelus a Baiazethe esse inductum. (I. Schwandtner, *Scriptores*: 216). S druge je strane zanimljivo da se tom istom papi u tijeku svog redovničkog života u nekoliko navrata obraćao za razne dozvole, premda za to nije bilo pretjerana razloga. Tako ga 1502. čak izvješćuje o nepravilnostima prilikom svog vlastitog izbora za opata samostana Sv. Jakova (naime, izabran je samo od jedne tamo preostale osobe, što izlazi iz okvira kanonskih propisa o izboru opata).

⁵⁸ I. Schwandtner, *Scriptores*: 232.

tia...),⁵⁹ sumnjičavost Francuza (...*Gallorum natio valde suspicax...*),⁶⁰ nezaboritost Albanaca (...*insita Albanesiis temeritate...*),⁶¹ ili vjerolomnost Vlaha (...*Geticae fidei parum credendum...*).⁶² Uz Srbe vezuje odgovornost za gubitak Beograda, više puta spominjući da je pao *Moesorum proditione*. Nijemcima pak, kao nositeljima imena Rimskoga Carstva, zamjera što kršćanski svijet od toga ima malo koristi jer oni, iako bogatstvom i hrabrošću ne zaostaju ni za jednom kršćanskom nacijom, nigdje ne graniče s neprijateljima kršćanskoga imena - Turcima (...*Germani sunt paruo admodum Christianae Reipublicae emolumento; quandoquidem nusquam Christiani nominis hostibus proximi sint, tametsi ea gens et opibus, et virtute nulli Christianorum secunda sit*).⁶³ Kod Turaka se uglavnom osvrće na njihovu okrutnost, poslovično zaključujući kako trava više ne raste gdje tursko kopito prođe (...*quodcunque solum Turcae equorum suorum vngulis attigerint, illud de caetero ne vernis quidem imbribus reuirescere, aut herbis vestiri*).⁶⁴ Iako tu i tamo, po humanističkom običaju isticanja vrlina neprijatelja, spomene neku njihovu osobinu koja bi kršćanima mogla biti uzorom, ipak prevladava stav da s Turcima, koji neprestano kršćanima rade o glavi, treba biti oprezan i nepovjerljiv, jer onomu tko ih poljubi, oni odgrizaju nos (...*nam Turcae ita instituti sunt... vt qui illis osculum obtulerit, eius nasum dentibus impetant*).⁶⁵ Gorčinu koja se očituje u spominjanju Turaka nadilazi tek žestina obaranja na Mlečane, koji su nepravedno i nerazumno prisvojili vlast nad Jadranskim morem, zajedničkim dobrom svih naroda (...*id temporis maris Adriatici imperium, non minus stulte, quam inique, vtpote omnibus gentibus commune, et ob id non sine acerbissimo humani generis odio, sibi vendicabant...*).⁶⁶ S prezirom piše i o njihovu kramarskom duhu i odanosti nasladama (...*Venetus est cuius, cuius proprium est, merces alias aliis permutare mercibus, et postea quam mercaturae munus obierit, veneri et gulae indulgere...*),⁶⁷ te o općenitoj vojnoj nesposobnosti žitelja Apeninskog polu-

⁵⁹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 367.

⁶⁰ I. Schwandtner, *Scriptores*: 261.

⁶¹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 273.

⁶² I. Schwandtner, *Scriptores*: 210.

⁶³ I. Schwandtner, *Scriptores*: 288.

⁶⁴ I. Schwandtner, *Scriptores*: 211.

⁶⁵ I. Schwandtner, *Scriptores*: 367.

⁶⁶ I. Schwandtner, *Scriptores*: 237.

⁶⁷ I. Schwandtner, *Scriptores*: 269.

otoka, kojima se dešava da ih gotovo bez borbe porobi tko god im se nauružan primakne (*...Italiae accidere solet, vt quicunque illam armatus fere attigerit, sine vllo certamine in deditioem redigat...*).⁶⁸ Pišući o našim ljudima, za nekog čovjeka iz Dalmacije kaže da je poput većine Dalmatinaca brbljav do granice podnošljivosti (*...natura, vt plerique Dalmatae, vsque ad fugam audientium, vt dicitur, loquax...*),⁶⁹ dok na drugom mjestu za njih kaže da vole zabadati nos u tuđe stvari (*...est ea gens in alienis rebus inquirendis paulo curiosior...*).⁷⁰ O Hrvatima, pak, koji naseljavaju donju Dalmaciju (*...inferiorem Dalmatiam, quam nunc Choruatiam dicunt...*),⁷¹ kaže da se neprestano s Mađarima prepiru oko hrabrosti (*...Hungari nimirum et Choruatii, perpetuas de virtute controuersias inter se habent...*);⁷² no, kad je u pitanju njihov državno-pravni odnos, jasno naznačuje da su Dalmatinci, odnosno Hrvati, pod ugarsku krunu došli nasljednim pravom, a ne prisiljeni oružjem (*...neque enim Dalmatae, quorum pars potior est Choruatia, vi aut armis coacti, sed cognationis iure in Hungaricam concessere ditionem*).⁷³ Spominje i njihovu hrabrost koja je na veliku glaslu, pa ih Turci, uz Mađare i Moldavljanje, jedine drže sebi ravnima (*...tametsi ferocissima natio Turcarum, solos fere Hungaros, Choruatios, et Moldauos, sibi virtute pares ducat*).⁷⁴ Posebno je zanimljivo da Tuberon, kad piše o Hrvatima, odnosno Slavenima, usprkos tada vrlo raširenoj i općeprihvaćenoj tezi o slavenskom autohtonizmu, spominje njihovo doseljenje u ove krajeve oko šestote godine nove ere (*...Sclaueni autem Rhoxanorum ac Gothorum, vt dictum est, progenies, anno a Christi natali die circiter sexingentesimo, Illyricum inuasere...*).⁷⁵ Pritom na nekim mjestima sasvim jasno definira prostor koji hrvatski narod naseljava, potežući granice od Jadranskoga mora do rijeke Drave, odakle počinje mađarski jezik (*...a littore Dalmatico, quod mari Adriatico abluitur, ad Drauum amnem, gentes Illyricae sunt... a Dravo incipit sermo Hungaricus*).⁷⁶

⁶⁸ I. Schwandtner, *Scriptores*: 251.

⁶⁹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 131.

⁷⁰ I. Schwandtner, *Scriptores*: 250.

⁷¹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 201.

⁷² I. Schwandtner, *Scriptores*: 201.

⁷³ I. Schwandtner, *Scriptores*: 201.

⁷⁴ I. Schwandtner, *Scriptores*: 257.

⁷⁵ I. Schwandtner, *Scriptores*: 120.

⁷⁶ I. Schwandtner, *Scriptores*: 119.

U pisanju Tuberon nastoji biti objektivan, odnosno ne zatajiti možda i kompromitirajući aspekt problema o kojemu piše. Pritom pred čitatelja iznosi sve podatke do kojih je došao, bili oni plod glasina ili provjerena tvrdnja. Spominjući tako na jednom mjestu ono što je doznao, riječima *...magis attigi, ne viderer omisisse, quam quod crederem...* približava se na neki način Herodotovu stavu kako mu je dužnost zabilježiti ono što se priča, no da ne treba uvijek u to i vjerovati.⁷⁷ U skladu s takvim pristupom, kao što to Herodot čini u svojoj Povijesti, i Tuberon u Komentare uvrštava epizode temeljene na pričama anegdotalnog karaktera, koje su do njega najvjerojatnije došle usmenom predajom. Tu su, između ostalog, priča o nesretnoj ljubavi mlade Makedonke, zatim tragičan udes Drinopoljanina Maverdina, preobraćenje muslimanskog svećenika na kršćanstvo, narodno vjerovanje o propasti antičke Duklje, anegdota o iznošenju tijela svete Petike iz osvojenog Beograda, itd. No ipak, prevladava dojam da Tuberon svoje pisanje temelji na provjerenim izvorima, odnosno na građi koju je uspio prikupiti, što u Dubrovniku, što za boravka u Ugarskoj. O kojim se izvorima konkretno radi moguće je uglavnom nagađati, jer Tuberon o tome ne daje čvrstih podataka, osim što kaže da najstariju dubrovačku povijest piše po popu Dukljaninu,⁷⁸ da o povijesti Turaka čita kod ugarskih autora,⁷⁹ ili što se katkad poziva na pokojeg antičkog autora. Bilo kako bilo, Komentari predstavljaju ozbiljan kvalitativni pomak u odnosu na srednjovjekovne kronike, anale i slična djela

⁷⁷ Herodot, VII, 152.

⁷⁸ I. Schwandtner, *Scriptores*: 189: *Caeterum, Ragusanae ciuitatis admonitus mentione, quae quidem ciuitas, Dalmatici nominis hac tempestate longe opulentissima est, aliquantisper a suscepta excedam negotio, repetamque eius urbis primordia, et quemadmodum ea tandem, una cum reliqua Dalmatia, in Hungarorum regum concesserit ditionem, aperiam. Nec equidem aut fabulas ab aliis confictas sequar, aut ipse nouas componam, per studium huius urbis clariore origine nobilitandae; quum nulla prorsus, ciuitati, a re militari abhorrente, solique mercaturae deditae, dari possit nobilitas: verum omnia, vel ex vero hausta, vel quam simillima veri, in medium proferam, sequens in primis Diocleatem auctorem, qui incolumi adhuc Dioclea, nobili Dalmatae vrbe, Slauinorum res, excidiumque Epidauri, et originem Ragusanae vrbis commemorauit. Quae quidem scripta, licet essent vetustissima specie, cum ad manus meas peruenere; non tamen adeo multorum annorum tabe corrupta erant, ut legi non possent.* Ovo je ujedno i najraniji spomen u literaturi autora kronike *Sclavorum regnum*, premda su se njegovim djelom služili i prije, no bez navođenja njegova imena. (Eduard Peričić, *Sclavorum regnum Grgura Barskog*. Zagreb, 1991: 118).

⁷⁹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 219: *De Turcarum antiqua patria, duplicem famam apud Scythas auctores reperio.*

s povijesnom tematikom, te na neki način utiru put kritičkoj historiografiji, čiji se počeci u nas vežu uz ime Ivana Lučića i njegovo 1666. godine objavljeno djelo *De regno Dalmatiae et Croatiae*.

Kad Tuberon na samom početku Komentara kaže da se pisanja latio na poticaj prijatelja (*amicorum hortatu*), onda se tu najvjerojatnije radi o spomenutom, u Cetingu gradu rođenom kaločko-bačkom nadbiskupu Grguru Frankopanu, sinu Žigmunda, osnivača cetinske grane Frankopana, kod kojega je Tuberon boravio dulje vrijeme. O okolnostima pod kojima su stupili u vezu ne zna se mnogo, no određeni odnosi Dubrovnika i Kaloče morali su postojati jer je južni dio Kraljevine u administrativnom smislu pokrivala kaločka nadbiskupija.⁸⁰ Vjerojatno je iz takvih veza blagonaklonost Frankopanove rezidencije, inače jednog od ugarskih humanističkih centara koji je pod nadbiskupovim patronatom okupljao krug obrazovanih ljudi, uživao i Tuberon. On sam, inače, na više mjesta svjedoči o poznanstvima s istaknutim ljudima onoga vremena, najvjerojatnije sklopljenima za boravka kod Frankopana. Tako bačkom arhidakonu Bernardu Banffyju za ljubav iz Komentara ispisuje i proširuje povijest Dubrovnika,⁸¹ a kad piše o Petru Vardi, također svojedobno kaločko-bačkom nadbiskupu, navodi njihovu uzajamnu bliskost. Konačno, o Frankopanovu utjecaju na Tuberona i nastanak njegovih Komentara možda najbolje govori činjenica da je djelo njemu i posvećeno. Pismo posvete ostalo je sačuvano u rukopisnim prijepisima Komentara, no iz nepoznatog razloga nije objavljeno ni u jednom od tiskanih izdanja. A uz samu posvetu djela vezan je i bitan problem njegove dovršenosti, o čemu se dosta nagađalo. Naime, građa Tuberonovih Komentara raspodijeljena je na jedanaest knjiga, od kojih je posljednja uočljivo kraća od prethodnih. Osim toga, ako se obrati pažnja na sam njezin kraj, lako je uočljivo da svršetak dolazi pre naglo, bez očekivanog gnomičkog pogovora kojim je djelo započeto i kojim obiluju svršeci većih tematskih cjelina u svim dijelovima Komentara. Štoviše, jedna od posljednjih rečenica, smještena u kontekst opisivanja situacije oko izbora novog pape Hadrijana, glasi *Sed de his alias*, što sugerira da autor o tom segmentu možda namjerava još govoriti. Naravno, netko će to protumačiti da se radi samo o retoričkoj figu-

⁸⁰ L. Blazovich i E. Galántai, *Ludovicus Tubero*: 10.

⁸¹ L. Tubero, *De origine*: 5: *Rogatu Bernardi Banphii, Baciensis ecclesiae archidiaconi, excerpti ex Commentariis temporum meorum originem et primordia urbis Rhacusae...*

ri. Međutim, u ovom trenutku treba obratiti pažnju na vremenski kontekst. Naime, Tuberon pri kraju Komentara piše o suvremenim događajima i završava ustoličenjem pape Hadrijana godine 1522. To je pet godina prije njegove smrti, što pobija pretpostavku da ga je nemoć spriječila da piše dalje: naime, već smo spomenuli da se još 1525. zalagao oko toga da postane stonskim biskupom. No, činjenica da nadbiskup Frankopan umire te iste 1522. godine otvara prostor nagađanjima da je Tuberon, uz pretpostavku da je bio obaviješten o lošem stanju svoga mecene, jednostavno bio prisiljen Komentare ranije privesti kraju kako bi još za života stigli u ruke onome komu su bili posvećeni. Je li se to zaista i dogodilo, odnosno je li rukopis ikada stigao u Kaloču, o tome podataka nema. Također, ne zna se što se točno odigravalo ni sa spominjanim izvatkom iz Komentara, naslovljenim *De origine et incremento urbis Rhacusanae*, odnosno je li na koncu dospio do onoga kojemu je bio namijenjen. Naime, u Tuberonovu pismu dubrovačkom prijatelju Mariju Buniću stoji da trenutno nije u mogućnosti napisano djelo poslati Bernardu Banffyju u Ugarsku zbog turskog haranja po Srijemu.⁸² Bilo kako bilo, sigurno je da Tuberon i njegovo djelo na glas dolaze i prije prvog tiskanog izdanja. Kao ilustracija neka posluži zanimljiva, no u nas dosad posve nepoznata epizoda s uglednim ugarskim historiografom Ferencom Forgáchom, inače u službi erdeljskoga dvora, koji se 1570. zatekao u Dubrovniku. Često provodeći vrijeme u učenu razgovoru s Petrom Benešom, nemalo se iznenadio koliko Beneša poznaje ugarsku povijest. Poželjevši doznati odakle u toliko udaljenom kraju takvo poznavanje zbivanja u Ugarskoj, Beneša mu je pokazao svoj primjerak (kako Beneša tvrdi - autograf) Tuberonovih Komentara, kojim se ovaj toliko oduševio da je, pročitavši ga, odlučio nastaviti i dovršiti pisanje vlastite povijesti, također naslovljene Komentarima.⁸³ Između ostalog, preporučio je Beneši da pri-

⁸² S. M. Crijević, *Bibliotheca Ragusina: 58: Hoc autem opusculum ex Commentariorum libro V excerptum scripsisse videtur anno MDXX, tunc enim eo ipso teste libro Turcaica arma per Sirmium eiusque fines vagabantur.*

⁸³ O cijelom događaju doznajemo iz pisma koje je Beneša uz rukopis poslao Ivanu II. Zapolji, obavještavajući ga u njemu kako je do svega uopće i došlo. Evo kako Beneša opisuje da je Forgách reagirao na rukopis: *...cuius Franciscus miro videndi desiderio accensus maiori studio a me contendere coepit, vt illum sibi ostenderem, ostensum vero perlectum, atque probatum adfirmavit auctorem talem, qualem splendida atque eruditissima ingenia probarent, et quali optimus quisque delectari posset, perindignum esse iacere in tenebris...* I rukopis i pismo u Jezuitskoj je biblioteci u Bratislavi pronašao Pray, koji ga je ujedno i prvi objavio (György Pray, *Annales re-*

jepis rukopisa pošalje na erdeljski dvor, odnosno knezu Ivanu II. Zapolji koji je cijenio učene knjige. Rukopis konačno, Forgáchevim posredstvom, stiže u Erdelj, no završava u biblioteci Stjepana Báthoryja koji je došao na mjesto preminulog Zapolje. Kako je Tuberonovo djelo ondje bilo prihvaćeno svjedoče riječi drugog tamošnjeg dvorskog historiografa, također slavnog humanista Ivana Mihaela Bruta, koji navodi da su Komentari ondje na najvećoj cijeni (...*huius scripta nondum typis excusa apud principem magna religione servantur, qui illi fidei laudem summam in scribendo tribuit...*). Ipak, u tom kratkom osvrtu Brut ne propušta spomenuti i to kako je Tuberon *omnium scriptorum numero, quos aut nostra aut maiorum extulerit memoria, maledicentissimus*, misleći pritom na već spomenute Tuberonove oštre kritike Crkve.⁸⁴

Prvo što je od Tuberona tiskom objavljeno jest izvadak iz Komentara pod naslovom: *Ludovici Cervarii Tuberonis, patricii Rhacusani, abbatis divi Iacobi de Turcarum origine, moribus et rebus gestis commentarius*, izdan u Firenzi, kod Antonija Patavinija, godine 1590.⁸⁵ Riječ je o neznatnoj preradi onih dijelova Tuberonovih Komentara koji se tiču turske povijesti. U šest knjiga gotovo da i nema odstupanja od originalnog teksta Komentara, tek drukčiji raspored građe i nekoliko novih rečenica koje je povezuju u logičnu cjelinu. Čak je i za uvod, uz izmjenu nekoliko riječi, upotrijebljen uvod iz Komentara. Priređivač izdanja, dugogodišnji rektor škole u Dubrovniku *Franciscus Serdonatus*, u posveti kaže da su za izdavanje ovog djela zaslužni dubrovački plemić Matija Bunić i, u prvom redu, Euzebijje Kaboga kao pronalazač rukopisa, inače opat mljetskoga samostana. Ovdje je možda sačuvan dio odgovora na pitanje što se desilo s Tuberonovim rukopisima nakon njegove smrti. Naime, očito su njegovi spisi, ili dio njih, ostali u samostanu Sv. Jakova, koji nakon Tuberonove smrti dolazi pod nadležnost mljetskoga opata. S. M. Crijević čak tvrdi da je taj izvadak i jedino što je Tuberon

gum Hungariae IV. Vindobonae, 1767: 3-5) Isto je pismo objavio i Horány u predgovoru Forgáchevim Komentarima, tvrdeći da je Forgách svoju povijest nazvao Komentarima baš prema Tuberonu (Ferez Forgách, *Rerum Hungaricarum sui temporis Commentarii*, Bratislava, 1788: *in praefatione sine pagina*). Budući da je pismo, a time i spominjani rukopis, datirano u 1570, s velikom uvjerenošću pretpostavljam da je jedan od Tuberonovih rukopisa koji se nalazi u Biblioteci poljske akademije znanosti u Kórniku upravo taj rukopis koji Forgachevim posredstvom stiže u Erdelj, jer je u kataloškom opisu rukopisa istaknuto da potječe upravo iz 1570.

⁸⁴ Iohannes Michael Brutus, *Opera varia selecta*. Cracoviae, 1697: 294.

⁸⁵ Primjerak kojim smo se služili nalazi se u HAZU pod signaturom R-665.

od svojih djela namjeravao objaviti. Naime, ovdje su izostavljeni svi kompromitirajući dijelovi koji ruše ugled Crkve, a nalaze se u Komentarima. To što su Komentari u cjelini sačuvani, smatra Crijević, zasluga je Tuberonovih prijatelja koji su prepisali ono što je sam prije smrti nakanio uništiti. To se mišljenje tokom stoljeća uvriježilo i gotovo da nije ostavljalo mjesto drugim razmišljanjima.⁸⁶

Cjeloviti Komentari su prvi puta izdani nekoliko godina kasnije, 1603, u Frankfurtu, pod naslovom: *Ludovici Tuberonis Dalmatae Abbatiss Commentariorum de rebus, quae temporibus eius in illa Europae parte, quam Pannonii et Turcae eorumque finitimi incolunt, gestae sunt, libri undecim*.⁸⁷ Priređivač izdanja *M. Adelarius Cravelius*, tadašnji rektor škole u Frankfurtu, ne kaže ništa o načinu na koji se došlo do rukopisa Komentara, kao što ne govori ni o samom Tuberonu. Samo ga naziva opatom (*Dalmata Abbas*), oslanjajući se na ono što je stajalo u naslovu djela. No, kad je riječ o pohvalama upućenima Tuberonovu djelu, *Cravelius* je mnogo šire ruke. Govoreći na početku svoga pisma posvete o izuzetnoj važnosti historiografije, uz bok onih koji su bavljenjem njome nemalo zadužili ljudski rod svrstava i Ludovika Tuberonu. Iz njegova, naime, djela *tamquam ex diuite penu, promere, producere, ac vno quasi repetere possumus momento, quae in Vngaria et finitimis locis, multis annis ante gesta sunt*.⁸⁸ I, ako možda nekoga prilikom čitanja Komentara zasmeta povijesna istina koju Tuberon iznosi, budući pritom naoko naklonjeniji suprotnoj strani (dakako, riječ je o odnosu prema Crkvi) umjesto svojoj, takvoga *Cravelius* poziva na blagonaklonost i nudi čvrsto opravdanje: nije, naime, Tuberon ni na jednom mjestu izašao izvan zakona pisanja povijesti. A to su, prema Ciceronu, sljedeći: *ne gavoriti laži, ništa istine sakriti, i pisati bez davanja povodu sumnji u ma kakvu bilo sklonost bilo netrpeljivost*.⁸⁹ Pa da je, kaže *Cravelius*, Ciceron postavio još neke zahtjeve, Tuberon bi ih se zasigurno držao.

⁸⁶ O mogućim drugim rješenjima v. V. Rezar, *Latinitet Ludovika Crijevića Tuberonu*. (mag. rad).

⁸⁷ Knjiga je pohranjena u NSK pod signaturom: *R II F-8-553*.

⁸⁸ I. Schwandtner, *Scriptores*: 109.

⁸⁹ Cicero, *De oratore*, 2, 63: *Nam quis nescit primam esse historiae legem, ne quid falsi dicere audeat? Deinde ne quid veri non audeat? Ne quae suspicio gratiae sit in scribendo? Ne quae simultatis? Haec scilicet fundamenta nota sunt omnibus, ipsa autem exaedificatio posita est in rebus et verbis...*

Godine 1627. u istoj izdavačkoj kući (*typis et sumptibus Wecheliorum*) u Frankfurtu ponovljeno je ovo izdanje u okviru, od Nikole Reusnera sastavljena pregleda događaja koji su se između kršćana i Turaka zbili od pada Carigrada do godine 1600. Naslov tog izdanja je *Syndromus rerum Turcico Pannonicarum historiam centum quinquaginta annorum complectens*.⁹⁰ U prvom dijelu sadržani su, između ostalog, Brodarićeva *De Clade in campo Moháts* i Črnkova *De Szigeti expugnatione*, dok Tuberonomi komentari obuhvaćaju svih 354 stranica drugoga dijela.

Slijedi razdoblje od sto dvadeset godina u kojemu nema novih izdanja komentara. O recepciji Tuberona u ovom periodu moguće je jedino naslućivati, jer su vijesti o njemu rijetke. U razdoblju prije prvog tiskanog izdanja

komentara, osim Mihaela Bruta u knjigama ga spominje još jedino Istvanffy i to, kako *Belius* kaže, tek usput (*tamquam ob iter*). Godine 17. stoljeća donose rijetke spomene Tuberona u leksikonima toga vremena, a neku vrstu objašnjenja daje nam možda jedan usputni komentar. Radi se, naime, o Boxhornovoj opaski u komentarima uz Tacitove Anale iz godine 1676. u kojoj, na mjestu gdje Tacit spominje Sarmate, kaže da o tomu piše i Tuberon, autor najvrsniji, no nažalost malo poznat.⁹¹

No, oni koji su do teksta ipak došli, nisu se libili s povjerenjem se na nj osloniti i upotrijebiti ga u pisanju svojih povijesnih radova. Jedan takav primjer je i znameniti nadstojnik vatikanske biblioteke, Dubrovčanin Stjepan Gradić, koji u svojoj poslanici padernbornskom biskupu Ferdinandu Pymontanu *De praesenti statu Ottomanici Imperii* izričito navodi da se u pisanju oslanja na Tuberona.⁹² Tuberona je temeljito proučio i jedan Vitezović, o

⁹⁰ Knjiga je pohranjena u NSK pod signaturom: R II F-8-336.

⁹¹ Marcus Zuerius Boxhorn, *Tacitus Cornelius: Opera et in eum M. Z. Boxhornii, et Hugii Grotii observationes*. Venetiis, 1676: 591: *Lucem huic et aliis Taciti locis, in quis de Sarmatarum armatura, et pugnandi ratione agitur, faenerari possunt haec Tuberonis Dalmatae, accuratissimi, prudentissimique scriptoris; Sarmatae, inquit, et his finitimi...* (slijedi citat iz Tuberona). *Locum totum descripsi, quia is auctor in paucorum manibus est.*

⁹² *...quo fit ut magnopere non videatur accusanda Graecorum infirmitas, quod Imperium Romanum ad barbaros, et incultos mores, senescente veterum quirritium virtute delapsum a virtute Romanae virtutis quam simillima superatum, ac deletum est; ut praeclare popularis meus Tubero scriptum reliquit in suo de moribus huius gentis commentario* Djelo je napisano godine 1664. i, osim u Vatikanskoj biblioteci, jedan se primjerak rukopisa čuva i u NSK pod signaturom R-3232. Taj je rukopis transkribirao i na hrvatski preveo mr. Boris Nikšić (u pripremi za časopis *Gazophylacium*).

čemu svjedoče u obliku bilježaka sakupljeni citati iz Tuberonu koji su mu se činili naročito zanimljivima.⁹³ Svakako ovdje kao zanimljivost valja spomenuti i slučaj sa zagrebačkim kanonikom Jurjem Rattkayem Velikotaborskim i njegovom *Memoria regum et banorum* (1652). U opisu nekih epizoda iz povijesti hrvatskih narodnih vladara (str. 38-56), Rattkay pripisuje Tuberonu autorstvo jednom većem citatu i pojedinim tvrdnjama koje iznosi svojim riječima. Kako pritom napominje da se spomenuti podaci ne nalaze u Tuberonovim Komentarima izdanim 1603. u Frankfurtu, nego decidirano tvrdi da potječu iz nekog njegova dotad netiskanog rukopisa o hrvatskoj povijesti,⁹⁴ u prvi će tren ovakvo "otkriće" oduševiti svakoga tko pomišlja da je Tuberon mogao iza sebe ostaviti još kakvih spisa. Nažalost, to što Rattkay smatra Tuberonovim djelom nije ništa drugo nego Marulićev latinski prijevod hrvatske redakcije Ljetopisa popa Dukljanina. I dok bi nesumnjivo bilo privlačnije uhvatiti se makar i za ovako neodređeni trag u potrazi za dosad nepoznatim Tuberonovim rukopisom, ipak se ne može smatrati nezanimljivom zagonetka upravo Tuberonu pripisana autorstva teksta koji je Rattkay imao u rukama.⁹⁵

Konačno, o ugledu koji je Tuberon u ono doba u nas uživao zorno svjedoči i podatak da je u sporu, koji se polovinom 17. stoljeća vodio pri crkvenom sudu *Sancta Rota* oko prava Slovenaca na svetojeronimske ustanove u Rimu, Splićanin Jeronim Paštrić, nasuprot tvrdnjama svog oponenta

⁹³ R3450, MS (NSK): *Pauli Ritteri fragmenta historica et extractus scriptorum rerum Illyricarum*. f. 1-4.

⁹⁴ Juraj Rattkay, *Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae*. Viennae, 1652: 38: *...ita Ludovicus Tubero, qui quamvis plures etiam de rebus Hungaricis scripserit libros, Francofurti postea post mortem eius anno millesimo sexcentesimo tertio... editos, hunc tamen de rebus his Illyricis nulla aetas impressum vidit.*

⁹⁵ Činjenica da Ljetopis popa Dukljanina postaje opće poznato djelo tek nakon 1666. kad ga Lucius objavljuje u okviru *De regno Dalmatie et Croatiae*, dakle 14 godina nakon objavljivanja Rattkayeve *Memoria regum et banorum*, djelomično objašnjava mogućnost da se netko, tko je rukopisni primjerak teksta kronike posjedovao prije toga vremena, našao u nedoumici komu da tekst pripiše. No samim tim, s druge strane, činjenica da je i sam Tuberon bio u posjedu jednog primjerka teksta Dukljaninova Ljetopisa (na koncu, on je i prvi u našoj književnosti koji ga pod tim imenom i spominje), između ostalog, otvara prostor za spekulaciju da je možda upravo jedan potpis na rukopisu kronike, koja mu se našla u rukama, naveo Rattkaya da ga umjesto kao ime bivšeg vlasnika rukopisa protumači kao ime autora djela. Usp. Ferdo Šišić, *Letopis popa Dukljanina*. Beograd-Zagreb: SKA, 1928: 59-61, 159, 414-415; E. Peričić, *Sclavorum regnum*: 118-125.

ta Jurja Križanića, dokazujući da se pod terminom Ilira podrazumijevaju Hrvati i da samo oni imaju pravo ući u Kaptol Sv. Jeronima, između ostalih citirao i Tuberona, odnosno njegove opise Ilirije.⁹⁶

Početak 18. stoljeća donosi više biografskih vijesti o Tuberonu, no budući da se radi o dubrovačkim autorima, u prvom redu Ignjatu Đurđeviću i S. M. Crijeviću, kojima djela nisu za života izdana, njihove opsežne opservacije gotovo da nisu bile poznate širim europskim krugovima. Od europskih autora, David Czvittinger prvi uvrštava Tuberona u leksikon. U svojem *Specimen Hungariae litteratae* iz 1711, osim što prenosi Boxhornovu gore navedenu opasku, o Tuberonu između ostalog kaže sljedeće: *Tubero Ludovicus, gente Dalmata, dignitate Abbas, civis Imperii hungarici, Juris patrii Canonique peritissimus, atque amoenitatum historicarum sectator studiosissimus, scripsit libros XI Commentariorum, de rebus, quae temporibus suis, in illa Europae parte, quam Pannonii et Turcae, eorumque finitimi incolunt, gesta sunt.*⁹⁷ U tuđini su na početku 18. stoljeća za Tuberona mogli doznati i od Anselma Bandura, najpoznatijeg dubrovačkog benediktinca, vrsnoga bizantologa koji je dugo vremena proveo u Parizu i Firenci. Bandur, naime, na više mjesta u svojim komentarima uz Porfirogenetov *De administrando imperio*, izdanima u Parizu 1711, govori o Dubrovniku i spominje Tuberona. Tako, osim što prvi objavljuje spominjano Tuberonovo pismo Mariju Buniću koje se tiče izvotka o Dubrovniku, na jednom mjestu kaže i ovo: *Verum Ludovicus Tubero Abbas Melitensis, vir alias doctissimus, libro V. Commentariorum de temporibus suis, dum in conscribenda Urbis Ragusinae origine Diocleatem authorem sequitur, nugae nugari videtur...*⁹⁸

Godina 1746. donosi najglasovitije izdanje Komentara, ono u sklopu serije *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, izdane u Beču brigom Iohannesa Schwandtnera, a o trošku knjižara Iohannesa Krausa. Pisac predgovora Mathias Belius, spomenuli smo već, ne pronalazi novih podataka o

⁹⁶ Radoslav Katičić, »Ilirci i ilirski jezik.«, *Forum* 56 (1988): 682-683. Po Katičiću, upravo su ti Tuberonovi citati imali najveću težinu kod donošenja presude u korist Paštrićevih stavova.

⁹⁷ David Czvittinger, *Specimen Hungariae litteratae*. Frankfurt, 1711: 392.

⁹⁸ Anselmo Bandur, *Imperium orientale* II. Venetiis, 1729: 42-43. Ovog izdanja, kao i onog pariškog iz 1711. u Zagrebu nema, nego samo Porfirogenetov tekst s Bandurovm komentarima u kojima nema navedenog osvrtu na Tuberona; ovaj je podatak izvađen iz: Jozsef Podhradsky, *Új Magyar Muzeum II: Tubero Lajos forrásai*. Budimpešta, 1860: 30-32.

Tuberonu. Dapače, kaže da i ne želi previše nastojati oko njegova podrijetla, jer mađarska poslovice dobro uči da *boni viri et boni vini non est quaerenda origo(!)*. A da Tuberonu visoko cijeni, naslućuje se već iz prve rečenice u kojoj kaže: *Ludovicus Tubero Dalmata Abbas, Scriptor scitus et gravis, atque, si invectiones in sui ordinis homines demas, nulli Scriptorum Hungaricorum secundus: ita, cum oratione, plana ea, neque insuavi, exundat; tum adprobat se lectoribus, fida quadam, et simplici rerum gestarum narratione.*⁹⁹ Poput ostalih učenih ljudi onoga doba, ni on se, kako sam kaže, ne može oteti dojmu da je ime pisca Komentara - *Ludovicus Tubero* - u biti samo pseudonim koji mu je omogućio da što slobodnije piše o onome što je namjerio. Opatom se, pak, prema Beliusu, prozvaao zato da bi se povjerovalo kako o svećenstvu, i sam budući svećenik, piše *procul odio gratiave*.

Za stavove izrečene o katoličkoj crkvi, a pogotovo o njezinim poglavari-
ma, Belius Tuberonu brani kako već spominjanim riječima M. Craveliusa, tako i vlastitom invektivom protiv neobuzdane požude, nezajažljive pohlepe, oholosti, bludnosti i raspuštenosti, odnosno protiv svega onoga na što se i Tuberon u Komentarima obara. Svega toga, kaže, ako se smrtnici okane, pisa-
na će povijest čitateljima biti ugodnija.

Generalno ocjenjujući vrijednost Tuberonova djela kao povijesnog izvora, Belius kaže sljedeće: *Fateri nobis necessum sit, nihil Tuberonem, totis Libris XI quibus Commentaria sua absolvi voluit, omisisse, quod ad boni historici officium pertinere, cum ipse existimabat, tum optare potuerunt lectores. Atque, utinam plures huius characteris historici superarent Hungariae, qui singulorum Regum res gestas ita in litteras retulissent quemadmodum id in Vladislao hoc Polono praestitum a Tuberone est, scriptore omnino laudatissimo.*¹⁰⁰

O stilu Tuberonovu također samo pohvale: *Equidem ita existimo, tantum eloquentiae Tuberonem ad scribendam historiam adtulisse, quantum delicato etiam huic seculo, sufficere posse videatur. Universim, oratione utitur pura et aequali, eaque pedestri et aperta... ut adeo, ab latine quidem doctis sine molestia; ab his autem qui in comparanda latini sermonis facultate laborant, etiam cum spe certi profectus legi possit.*¹⁰¹

⁹⁹ I. Schwandtner, *Scriptores*: IX.

¹⁰⁰ I. Schwandtner, *Scriptores*: IX.

¹⁰¹ I. Schwandtner, *Scriptores*: XIII.

Belius također pokušava spekulirati na koji je način rukopis Komentara stigao do Frankfurta: o tomu, naime, Cravelius ne kaže ništa. Pretpostavlja da je za to zaslužan neki učeniji njemački vojnik, povratnik iz ugarsko-turškog rata, u kojemu su, između ostalih stvari plijenom postajali i mnogobrojni arapski, grčki i latinski rukopisi.

Konačno dolazimo i do četvrtog, posljednjeg izdanja Komentara, koje je po mnogočemu zanimljivo i važno za rasvjetljavanje brojnih pitanja. Radi se o onom dubrovačkom, tiskanom u dva toma u prvoj službenoj dubrovačkoj tiskari Carla Antonia Occhija godine 1784. Naslov pod kojim je djelo izdano glasi: *Ludovici Cervarii Tuberonis patritii Rhacusani ac abbatis congregationis Melitensis Commentaria suorum temporum*.¹⁰² Na samom početku izdavač, a nema sumnje, premda se ne predstavlja imenom, da se radi o tiskaru Occhiju, daje pregled dotadašnjih izdanja Komentara, te kaže poneku i o ovom svom. To bi izdanje, prema njegovim riječima, trebalo biti dosad najbolje jer je ne samo opremljeno bilješkama na mjestima gdje je za to bilo potrebe, nego i pripremljeno pažljivom usporedbom najstarijih rukopisa Komentara koji se čuvaju u Dubrovniku; ispravljene su sve pogreške i autorovu stilu izričaja približena sva mjesta koja su greškom ili namjerom prepisivača bila u različitim prijepisima iskrivljena. Koliko je naša vlastita analiza pokazala, tomu je uistinu tako. Naime, gotovo na svim mjestima gdje Schwandner, ili dva izdanja koja su mu prethodila, sadrži do granica shvatljivosti pokvarena mjesta, dubrovačko izdanje donosi točne lekcije koje se podudaraju s lekcijama najstarijih rukopisa Komentara. Također, prvi put je izdanje Komentara popraćeno i kraćim Tuberonovim životopisom, koji je očevitno priređen prema onom koji je četrdesetak godina ranije napisao S. M. Crijević.

Po ocjenama kvalitete Tuberonova jezika, ni Occhi se ne razlikuje od ostalih, pa kaže: *Opus aurea sane aetate scriptum videtur, verborum delectu, stili elegantia, gravitate, atque, ut ita dixerim, Romani eloquii majestate*.

Na kraju, više puta spomenuti izvadak o povijesti Dubrovnika tiskan je 1790. u Dubrovniku, pod naslovom: *Commentariolus Ludovici Cervarii Tu-*

¹⁰² R-676 (HAZU): u biblioteci se nalazi samo prvi tom izdanja; II F-8 (NSK); KMB Dubrovnik 35-III-5 (Knjižnica Male braće u Dubrovniku); Državni arhiv Dubrovnik; 8218-34-II-II (NB Zadar).

beronis de origine et incremento urbis Rhacusanae.¹⁰³ Izdanje je priredio Miho Sorkočević, koji je u knjigu, osim Tuberonu, uvrstio opis Dubrovačke Republike Nikole Bunića, kratku priču o dubrovačkoj starini Stjepana Gradića i elegiju Didaka Pira *O slavnim dubrovačkim porodicama*. Sve su navedene cjeline, osim toga, popraćene brojnim Sorkočevićevim bilješkama. Što se tiče Tuberonova teksta, iz pisma prijatelju Mariju Buniću, koje je ovdje, nakon što ga je već izdao Bandur, objavljeno drugi put, jasno je da se radi o proširenu izvatku iz pete knjige Komentara, posvećenom bačkom arhidakonu Bernardu Banffyju. Budući da u pismu Tuberon moli prijatelja neka pregleda tekst i nadopuni ga na mjestima gdje smatra da je potrebno, teško je odrediti je li tekst koji Sorkočević izdaje Tuberonov tekst prije Bunićevih intervencija ili već prepravljena verzija. U svakom slučaju, postoje u Sorkočevićevu izdanju razlike, točnije, proširenja koja se ne nalaze u petoj knjizi dubrovačkih Komentara iz 1784.¹⁰⁴ Sada se treba vratiti upravo tom izdanju. Izgleda da je ta knjiga, inače treća koju je Occhi od pokretanja tiskare u Dubrovniku izdao, bila tiskana već 1783, no očigledno bez prethodnog obavještenja Maloga vijeća o tomu što se tiska. Naime, kada je Vijeće konačno doznalo, pred sam kraj iste godine nastao je skandal koji je za sobom povukao donošenje dviju odluka o zabrani tiskanja bilo kakvih tekstova prije nego ih pregleda Malo vijeće.¹⁰⁵ Nema sumnje da je te odluke potaklo baš izdanje Tuberonovih Komentara, jer su prije toga objavljene samo "bezazlene" pjesme Saba Bobaljevića i Miha Monaldija. No, čini se da ipak nije, premda naizgled, po onom što o Tuberonovu pisanju znamo jest, sasvim jasno što je izazvalo tako burnu i trenutačnu reakciju Vijeća. Naime, Muljačić, koji o tome piše u okviru rada o prvoj dubrovačkoj tiskari, misli da je uzbuna podignuta zbog toga što je Tuberon od 1734. bio na Indeksu zabranjenih knjiga, pa kao takav nije mogao biti izdan bez posebnog dopuštenja.¹⁰⁶ Sigurno je i taj detalj utjecao na uznemirenje duhova, no čini se da ipak nije bio i jedini. U Occhievu propagandnom proglasu iz 1783. između ostalog je izričito navedeno je li apologetski ili kao argument za

¹⁰³ Primjerak kojim smo se služili pohranjen je u HAZU pod signaturom R 608.

¹⁰⁴ Neki čak smatraju da je za ta proširenja i izmjene odgovoran sam Sorkočević.

¹⁰⁵ 5. studenoga 1783; *Acta Minoris Consilii*, ser. 5 (DAD), sv. 106, f. 248; 24. prosinca 1783; f. 258.

¹⁰⁶ Žarko Muljačić, »O prvoj dubrovačkoj tiskari.« *Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku* 4/5 (1956): 583-612.

privlačenje kupaca, teško je reći - kako je Komentare tiskao **prema dubrovačkom rukopisu**: *Iza kako ja najprvi uveo sam pritještnicu u slovinske države i iza kako podo sam na svjetlos ispod mojijeh tijeskova Talijanske pjesni plemenitoga gosp. Saba Bobali Glušca, vlastelina dubrovačkoga, i mnogo svijetlog građanina gospara Miha Monaldi, i od više Ludovici Cervarii Tuberonis Patritii Rachusini Commentaria suorum temporum, izvađeno iz pisoruka istoga pisaoca...*¹⁰⁷ Muljačić ovo mjesto tumači kao: “**ne iz njemačkih izdanja**”, odnosno s implikacijom kako je izdanje pročišćeno u dijelovima koji vrijeđaju dostojanstvo Crkve, a nalaze se u spomenutim izdanjima. Međutim, dubrovačko izdanje u segmentima koji se tiču oštih opaski na račun Crkve gotovo da se ne razlikuje od onih njemačkih. Očito je također iz Occhijeva proglasa da je knjiga bila štampana već 1783,¹⁰⁸ no dopuštenje da izađe pred javnost moralo je neko vrijeme biti uskraćeno, barem dok se, prema odluci Vijeća, izdanje ne usporedi s rukopisom. Tako knjiga, vjerojatno pomno pregledana, izlazi 1784, no za Crkvu kompromitirajući dijelovi opet nisu izostavljeni!

U čemu je, dakle, “tajna” dubrovačkog, ili dubrovačkih, rukopisa prema kojima je Occhijevo izdanje pripremljeno i time, prema Muljačićevu mišljenju, dobilo dozvolu da bude tiskano? Pomnijim uspoređivanjem tekstova njemačkih i dubrovačkog izdanja, uočava se da su u dubrovačkom izdanju Komentara izostavljeni dijelovi iz pete knjige Komentara o Dubrovniku koji se čitaju u njemačkom izdanju, a u nekim segmentima o Dubrovčanima i nekim epizodama iz dubrovačke prošlosti govore negativno. Upotreba sintagme “izostavljeni su” možda navodi na pomisao kako se, u biti, radi o cenzuri, te da je Occhijevo pozivanje na neke dubrovačke rukopise samo paravan za izdavanje okrnjene verzije teksta. Teže je, bez sumnje, pretpostaviti da je izvorna verzija ona koja je reducirana u odnosu na druge

¹⁰⁷ Izgleda da ovdje Occhi želi sugerirati kako je izdanje pripremio prema Tuberonovu autografu. Međutim, čini se da takvu mogućnost pobija već sam naslov izdanja: *Ludovici Cervarii Tuberonis patritii Rhacusani ac abbatis congregationis Melitensis Commentaria suorum temporum*; naime, već smo spominjali kakve su konotacije naslova *abbas Melitensis*, a očito je da je bio u naslovu rukopisa koji koristi Occhi.

¹⁰⁸ Ž. Muljačić, »O prvoj dubrovačkoj tiskari.«: 589: proglas navodi da su tiskane tri knjige, među kojima i Tuberon, a da je učlanjenje u društvo moguće do travnja **iduće** 1784. (*za vas pristupni mjesec travni došastnoga godišta 1784...; L Associazione restera aperta per tutto il prossimo Mese d Aprile del venturo 1784...*).

postojeće, te zamisliti genealoško stablo nekog teksta u kojem se kasnija verzija odlikuje viškom teksta u odnosu na prethodnu, iz koje, u biti, nastaje. No, pretpostavku da su rukopisi, koji su se u Occhijevo doba u Dubrovniku mogli zateći i koje karakterizira taj “manjak” proširenja o Dubrovniku, nastali prijepisom ili iz samog autografa ili iz nekog od apografa koji nije sadržavao spomenute, za Dubrovnik kompromitirajuće dijelove, ipak je otnedavno moguće i čvrsto potvrditi. To možemo zahvaliti rukopisu Komentara pohranjenom u Veneciji, za koji smo s velikom sigurnošću uspjeli utvrditi da je autograf. Na cijelu je spekulaciju potaknula vijest S. M. Crijevića koji kaže sljedeće: *Illud (sc. Tuberonovi Komentari) vero manu descriptum in plerisque privatis bibliothecis Ragusii reperitur, sed autographum e patritii viri Seraphini Bonae*¹⁰⁹ *bibliotheca pridem furto sublatum, a nauta quodam Venetias delatum fuit ibique vaeniit et, ut fama est, paucis obolis emptum ab Apostolo Zeno, viro clarissimo, in eius musaeo, ut magni momenti res, servatur et diligenter custoditur.*¹¹⁰

Ovaj bi podatak sam za sebe danas vjerojatno bio uziman s dozom nepovjerenja da nije još jednog podatka koji cijeloj stvari daje veću vjerodostojnost i opipljivost. Naime, u Kristellerovu¹¹¹ pregledu rukopisa koji se mogu pronaći u talijanskim bibliotekama postoji opaska i o jednom Tuberonovu. O njemu je u repertoriju napisano da je pohranjen u Veneciji, u biblioteci Marciana, da potječe iz 16. stoljeća te da je u fond biblioteke dospio od Apostola Zena. Apostol Zeno, taj glasoviti erudit i bibliofil, postaje tako karikom koja povezuje i daje težinu dvjema vijestima koje same za sebe nemaju pretjerana značenja. Autor ovih redaka bio je, spomenimo i to, treća osoba kojoj je u posljednjih pedesetak godina u ruke dospio spomenuti rukopis, inače do sada nepohranjen na mikrofilm, što također zorno govori o tome da ga dosadašnji proučavatelji Tuberona nisu smatrali interesantnim, bilo zato što nisu pročitali Crijevićevu vijest o sudbini autografa, bilo zato što joj nisu prida-

¹⁰⁹ Za Serafina Bonu Crijević (S. M. Crijević, *Bibliotheca Ragusina*: 83) kaže sljedeće, još više povećavajući vjerojatnost da je Tuberonov rukopis zaista ukraden baš od njega: *At, vero, quod ad nos attinet, doctus fuit, Musarum amicus litteratorum virorum Maecenas. a puero et per omnem aetatem litteras coluit. Bibliothecam domesticam, eamque insignem a maioribus instructam sibi que relictam, plurimis variaeque eruditionis codicibus auxit, quam assidue frequentabat, libros, quibus maxime oblectabatur, legendo contereans.*

¹¹⁰ S. M. Crijević, *Bibliotheca Ragusina*: 53.

¹¹¹ Paul Oskar Kristeller, *Iter Italicum*, II. Leiden, 1967: 232.

vali veću važnost.¹¹²

No, što je to što nam ipak omogućuje da s toliko sigurnosti tvrdimo kako je riječ o autografu? To je u prvom redu veliki broj ispravaka i umetanja pojedinih riječi, pa i čitavih novih rečenica. Posebno su znakovite rečenice kojima je autor namijenio izbacivanje lagano ih precrtavši, a koje se kasnije ne nalaze u tiskanim izdanjima. Dio ispravaka unesen je u liniji pisanja, dok je dio pripisan iznad riječi na koje se ispravak odnosi. Umetnute rečenice većinom su zapisane na marginama, premda ih ima i dopisanih između redaka. Ti su dodaci dobrim dijelom pisani istom rukom kao i čitav rukopis, dok se za dio njih, pretežno u drugom dijelu rukopisa, čini da ih nije pisala ista osoba, jer je rukopis ponešto svečaniji, premda još uvijek s onim istim karakteristikama ranog 16. stoljeća. Važno je napomenuti i to da je najveći broj izmjena i dopuna uvažen u tiskanim izdanjima Komentara.

I dok se za sve ispravke i umetke na marginama može prigovoriti da ih je naknadno dopisala druga osoba, za dio ispravaka koje su unesene u liniji, dakle definitivno tijekom samog pisanja, to se ipak ne može reći. I što je još važnije, njihova je priroda takva da se ne može ni zamisliti kako bi takvo što bio ovlašten učiniti itko drugi osim samog autora djela. Radi se, naime, o ispravkama u obliku zamjenjivanja jedne riječi drugom, više ili manje sličnog značenja, ali potpuno različitog fonološkog ustroja. Time je potpuno isključena mogućnost da se radi o situaciji kad prepisivač krivo pročita neku riječ, napiše njoj oblikom sličnu, ali sadržajno za kontekst neprihvatljivu, te je

¹¹² Rukopis je pohranjen pod signaturom 3620, *Classe X, Manuscripti Latini Classici 155*. U veoma je dobrom stanju, tek s mjestimičnim oštećenjima koja bitno ne otežavaju razumijevanje teksta. Obuhvaća 347 stranica teksta, uz još dvadesetak praznih. Na unutrašnjoj strani korica kodeksa utisnut je *ex libris* biblioteke Marciana iznad kojeg je, kao i u drugim kodeksima, istaknuto ime osobe od koje je biblioteka rukopis pribavila - u ovome je slučaju riječ o imenu Apostola Zena. Samom tekstu Komentara prethodi famozno Tuberonovo pismo posvete kaločko-bačkom nadbiskupu Grguru Frankopanu, koje se iz nejasnih razloga ne nalazi ni u jednom od tiskanih izdanja. Tekst je podijeljen na 11 knjiga, međutim nema podjele na glave, premda je na nekim mjestima, koja odgovaraju granicama glava u tiskanim izdanjima, u rukopisu uočljiv veći razmak između rečenica. Riječi uglavnom nisu kraćene, premda na nekim mjestima ima i kontrakcija. Rukopis je uredan i lako čitljiv, a svojim karakteristikama odaje da se radi o početku 16. stoljeća. Važno je napomenuti i to da je ovaj rukopis u biti prijepis "učisto" nekog ranijeg predloška Komentara, po našem mišljenju radne verzije teksta. Vidljivo je to na mjestima gdje se pojedine rečenice, prelazeći u novi redak, nesuvislo nastavljaju nečim što je u biti dio rečenice koja slijedi nekoliko redaka niže. Takvi su dijelovi posvuda precrtani i zatim napisani u ispravnom obliku.

odmah potom zamijeni pravom. Riječ je, dakle, o čisto stilističkim prepravkama koje jednostavno nisu mogle nastati zabunom umornog prepisivača. Naprotiv, radi se bez sumnje o trenutnoj promjeni raspoloženja pisca koji, usredotočen na stilske odlike izraza, uvrštava novu, njemu ljepšu ili prikladniju riječ.

Evo samo nekoliko takvih primjera, dakle izmjena u liniji pisanja: na str. 33 marcianskog rukopisa u rečenici *...si famae libet credere, quae saepius ficta pro veris simulat...* riječ *simulat* prekrížena i umjesto nje napisana riječ *nuntiat*. Na strani 47, u sintagmi *Hungariae proceres* prekrížena je riječ *proceres* i umjesto nje dopisana sinonimna *principes*. Na str. 131 u rečenici *Ascriuienses quos nunc Catharenos vocant...* prekrížena je riječ *vocant* i zamijenjena sinonimnom *dicunt*, a ista se zamjena ponavlja na još nekoliko mjesta. Na str. 139 u sintagmi *Hunchariorum familia*, riječ *familia* zamijenjena je riječju *proles*, na strani 155 prekríženo je *arbitrandum est* i zamijenjeno s *credendum est*. Na strani 255 prekrížena je riječ *appellant* i do nje napisano *vocant*, na sljedećoj je stranici *pietas* zamijenjeno s *charitas*. Na str. 268 u sintagmi *rei gerendae* prekríženo je *gerendae* i zamijenjeno s *agendae*, na str. 280, u sintagmi *oppidum positum*, *positum* je zamijenjeno s *conditum*. Na više mjesta riječ *antistes* zamijenjena je sa sinonimnom *episcopus*, mnogo puta *igitur* je prepravljen u *itaque*, a gotovo sva mjesta gdje uz ime vladara stoji *Augustus* prekrížena su i iznad toga napisano *Caesar*.

Primjera je zaista previše da bi ih se moglo sve sustavno navesti, no ako ipak treba izdvojiti neki posebno značajan, onda je to prepravka koja očito nije bila shvaćena kod izrade apografa od kojeg su nastajali daljnji prijepisi i tiskana izdanja Komentara. Naime, sva tiskana izdanja, a i rukopisi koje sam dosad uspio pregledati, na tom mjestu imaju lekciju koja ne daje pravi smisao inače vrlo bitnoj rečenici. Radi se, naime, o mjestu pri kraju pete knjige, gdje je u marcianskom rukopisu prvotno napisan *haudquaquam* prepravljen u *quamquam*, i to na način da je *haud* lagano, jedva vidljivo precrtan, a iznad *a* je stavljen znak kao da se radi o skraćanju za *am*. Time se smisao tog bitnog mjesta, inače opisa bitke s Turcima na Krbavskom polju, potpuno mijenja, jer u ovom slučaju čitamo: “...naše su se pješačke čete... u strahu uskomešale **premda** je u bojnom redu bilo oko 12000 Slavena (čitaj: Hrvata, op. prev.)” (*pedestribus copiis nostris, ad primum statim proelium ineuntium clamore perterritis ac perturbatis, **quamquam** ad duodecim fere millia peditum Slauenorum in acie tunc fuerunt*). Naprotiv, u svim tiskanim izdanjima stoji lekcija *haudquaquam*, tako da ispada kao da Slavena **nikako**

nije bilo oko 12000 (*haudquaquam ad duodecim fere millia...*), što ne daje smisla. Očito prvi prepisivač iz marcianskog rukopisa nije uočio ovu ispravku niti se zadubio nad tim da rečenica, ovako kako ju je zapisao, nema smisla, pa je tako ta greška prošla u sve kasnije prijepise koji su izrađeni na temelju spomenutog.

Naposljetku evo još jedne, vjerojatno najzanimljivije pojedinosti vezane uz rukopis iz Marciane. I ona ide u prilog svemu dosad navedenom i definitivno je neoborivi dokaz da je riječ o autografu. Naime, na unutrašnjoj strani prednje korice rukopisa, rukom koja je pisala čitav tekst, napisano je i ovo:

CX CCCC LVIII die XVII octobris inter decimam nonam et vigesimam horam sole in quinto gradu Scorpii, Luna vero in nono gradu existente

Teško je zamisliti bilo koje drugo logično objašnjenje zašto se navedeni datum ondje nalazi, osim da je riječ o do tančina preciznom podatku o Tuberonovu rođenju.¹¹³ Pa ako taj zapis protumačimo i kao svojevrsno Tuberonovo deklariranje autorstva i pripadnosti rukopisa, nekome se na prvi pogled uistinu može učiniti razočaravajućim što to ipak nije učinio na transparentniji, odnosno jednoznačan način, bilo jednostavnim potpisom, inicijalima ili sličnom opaskom intimnijeg karaktera. I zaista, da se negdje na koricama nalazi njegov potpis ili samo inicijali, vjerojatno nitko više ne bi dvojio o podrijetlu ovog rukopisa. No, s druge strane, za one koji se odvaže povjerovati podacima natpisa i iščitati ono što je sam poželio da zvijezde o njemu otkriju, učinio je Tuberon, kad se bolje razmisli, mnogo više, položivši pred potencijalne čitatelje sveobuhvatno svjedočanstvo o svom postojanju. Zato ova humanistička igrarija kojom se Tuberon, poput knjige

¹¹³ Ovaj podatak premješta godinu Tuberonova rođenja iz dosad u literaturi uvriježene 1459. u 1458. Bitno je da ovu pretpostavku podupire i Tuberonov dokument iz dubrovačkog arhiva na temelju kojega se moglo zaključiti da je rođen ili u drugoj polovini 1458. ili u prvoj 1459: *Test. Not. sv. 25, 8. kolovoza 1485: ...Io dunque soprannominato Aloyse (sc. de Crieva) nella eta de XXVI anni gia perfecti...*; naime, netko tko je rođen 17. listopada 1458. mogao se smatrati dvadesetšestogodišnjakom do 16. listopada 1485. Također, u popisu primljenih u Veliko vijeće uz njegovo ime stoji datum 7. XI. 1478, i broj 20, koji označava dob u kojoj je primljen (*Specchio del Maggior Consiglio dell'anno 1440. f. 390v, DAD*). I taj se podatak na isti način uklapa u gornju konstrukciju.

koju samo treba otvoriti, predaje pokoljenjima iza sebe, predstavlja još jedan dokaz njegove pripadnosti duhu onoga doba.

Ovdje kažimo, vraćajući se sada na napuštenu nit rasprave, da rukopis iz Marciane ne sadrži, dakako, spominjana proširenja o Dubrovniku, a koja su dio izvatka o Dubrovniku. Time se, naravno, uklanja i pitanje cenzure, odnosno izbacivanja za Dubrovnik kompromitirajućih dijelova u Occhijevu izdanju. No, ipak ostaje nejasno odakle ti dijelovi, od kojih dubrovačka vlast toliko zazire, u njemačkim izdanjima? Možda bi bilo bolje reći “u njemačkom izdanju”, jer je samo prvo iz 1603. pripremljeno iz rukopisa, a ostala su dva bila tek ponavljanje prvog. Na ovo pitanje nema konačnog odgovora, no može se pretpostaviti da su Craveliusu, prvom izdavaču njemačke linije Komentara, u ruke došla oba rukopisa, onaj Komentara i onaj s tekstom izvatka o postanku Dubrovnika, koje zatim spaja u jedan integralni tekst. Naime, time ni u kom slučaju nije narušio sklad tijekom Tuberonova izlaganja - izvadak “O povijesti Dubrovnika” samo je dvije, tri stranice opširnija verzija teksta sadržanog u Komentarima i, ako se izuzme tih nekoliko nadopuna u vidu proširenja određenih tvrdnji, dva se teksta opsegom i koncepcijom u potpunosti podudaraju.

Sljedeće pitanje nameće se samo od sebe: zašto se Occhi morao opravdati zbog objavljivanja verzije Komentara koja ne sadrži proširenja o Dubrovniku ako je šest godina kasnije, kako smo već spomenuli, Sorkočević samostalno objavio inkriminirani dio? Sada tek dolazimo do zanimljivog podatka da ni Sorkočevićovo izdanje izvatka o Dubrovniku ne sadrži u potpunosti ono što se nalazi u petoj knjizi njemačkog izdanja Komentara! Naime, izostavljeni su ondje, ovaj put, čini se, doista cenzurom, a ne pozivanjem na pravu verziju rukopisa, najkompromitantniji dijelovi za Dubrovnik.¹¹⁴ Ta

¹¹⁴ Tako, na primjer, rečenica iz Schwandtnerova izdanja Komentara: *Igitur ciuitas (sc. Rhacusana), ad insitam animis humilitatem, sordidis Venetorum artibus adiectis, nempe principum suorum mores populi imitantur, coepit esse non paruo apud finitimos contentui.* (I. Schwandtner, *Scriptores*: 194) u Sorkočevićevu je izdanju objavljena bez masnijim slovima otisnutog dijela, za Dubrovčane bez sumnje kompromitirajućeg (L. Tubero, *De origine*: 14). Zatim, u Sorkočevića nema rečenica poput: *Quos (sc. cives Ragusanos) cum viderent, Pharenses praesertim, regendis populis minime idoneos, vipote iuris dicundi literarum inscitia imperitos, Ragusani enim soli paene mercaturae per ea tempora dediti erant, pauci admodum literis, quae nunc quoque perrarae sunt Ragusae, dabant operam.* (I. Schwandtner, *Scriptores*: 197). U rečenici iz njemačkog izdanja: *Itaque compositis criminibus in Ragusanos, persuadet Reginae, vt cum Imperatore agat, vt insulae Ragusanis nuper attributae, liberae sub Caesaris imperio de caetero es-*

spoznaja navodi tako na zaključak da njemačka izdanja Komentara predstavljaju, u biti, najkompletniji primjerak Tuberonovih spisa, odnosno da su neka vrsta integralne verzije u kojoj je bez cenzure sadržano sve što je Tuberon sam zaželio napisati.

No, vratimo se napokon i izdanju iz 1784. godine. Komisija Maloga vijeća koja je u to doba pregledavala tekstove pripremljene za tisak imala je u svom sastavu dva svjetovna i dva crkvena člana. Nije sasvim jasno koji je sporni moment pri kraju 1783. izazvao burnu reakciju Vijeća, no sigurno je i crkvena strana imala štošta za prigovoriti. No, već smo naveli podatak da dubrovačko izdanje sadrži gotovo sve sporne dijelove o Crkvi i visokom svećenstvu. Uspoređujući sva, s gledišta crkvenog morala incidentna mjesta, uočljivo je da se “gotovo” iz prethodne rečenice odnosi samo na jednu rečenicu koje nema u dubrovačkom izdanju Komentara, a ima u rukopisu iz Marciane i, naravno, u svim njemačkim izdanjima. Riječ je o mjestu gdje za papu Aleksandra VI. kaže da zaslužuje ime krvnika. Tu rečenicu ne nalazimo u Occhijevu izdanju, i moguće je pretpostaviti da se, za razliku od mjesta kompromitirajućih za Dubrovačku Republiku, kojih u originalnom rukopisu Komentara zaista nema, ovdje radi o svojevrsnoj cenzuri. No, još uvijek čudi da je samo taj detalj bio dovoljan ustupak da se smire uzburkani duhovi. Naime, na više se mjesta u Komentarima odapinju otrovne strelice prema iskvarenoj crkvenoj hijerarhiji onoga doba, tako da je ova rečenica

sent; ne Ragusanorum simul regendi inscitia, simul tyrannide, perditum eant. (Ibid: 198), masno otisnut dio koji ocrnjuje Dubrovnik u Sorkočevića je objavljen ovako: *...ne Rhacusanorum, ut ipse aiebat, tyrannide perditum irent* (L. Tubero, *De origine*: 20). Od rečenice njemačkog izdanja: *Sed crimen valuit eo maxime, quod Rhatanei Canalensisque agri diuisio, eiectis veteribus colonis, parum purgata esset; cum insulani, alienae cladis exemplum, metumque, qui non vanus esse videbatur, in suam defensionem contulissent.* (I. Schwandtner, *Scriptores*: 198), u kojoj prvi dio govori u korist, a masnije otisnuti baca ljagu na ugled Dubrovčana, Sorkočević objavljuje samo prvi dio u obliku: *Sed crimen plus valuit* (L. Tubero, *De origine*: 20). U rečenici iz njemačkog izdanja: *Itaque, licet Ragusanorum studium et fides erga Regem, omnibus satis nota essent; cupiditas tamen alieni agri, causam eorum euertit.* (I. Schwandtner, *Scriptores*: 198), kod Sorkočevića (L. Tubero, *De origine*: 20) je izostavljena sintagma *alieni agri*, tako da se sama *cupiditas* u takvom kontekstu može pripisati nekom drugom, a ne njima samima na koje se, u stvari, i odnosi. Na koncu, evo još jednog primjera za Dubrovčane kompromitirajuće rečenice koju sadrži njemačko izdanje, a Sorkočević je u cijelosti izostavlja: *Nempe Rhacusani, non modo imperium insularum quaerebant, sed etiam priuatas possessiones, prauo consilio inito, sibi vendicare conabantur; mercaturae consuetudine, proprium magis, quam publicum emolumentum sequentes* (I. Schwandtner, *Scriptores*: 198).

samo jedna od mnogih sličnog tona. Rješenje se možda ipak nazire u Occhijevim opaskama uz ona mjesta u Komentarima koja su za crkvenu dogmu najspornija.¹¹⁵ No, jesu li baš one bile “iskupljenje” koje je omogućilo da se djelo konačno pojavi pred širom dubrovačkom javnošću i pritom ne ugrozi ni konzervativni ugled republike ni osobno ćudoređe svakog pojedinog građanina, pitanje je koje ostaje otvoreno do eventualnog pronalaženja arhivske građe koja se odnosi na taj događaj, a koji zasigurno nije prošao nezapaženo u službenim svjetovnim i crkvenim krugovima.

Occhijeva očekivanja oko prodaje knjiga koje je tiskao od samog su početka izjalovila. Prema zapisima iz prepiske koju je vodio sa svojim agentom za prodaju knjiga vidljivo je da su knjige nuđene na prodaju duž obale sve do Rijeke i Mletaka, a u unutrašnjosti do Karlovca, Zagreba i Beča. No, interes je bio vrlo slab, a knjige su davane i na zajam. Isto je i s Komentarima, kojih je jedan primjerak dan na zajam, jedan poklonjen, dok je jedan svezak putem nestao.¹¹⁶ Međutim, da je Tuberon u ono vrijeme ipak bio itekako interesantna literatura govori jedan drugi podatak. Naime, francuska je revolucionarna vlada svoje predstavnike u inozemstvu zadužila da je izvijeste o svemu što u krajevima u kojima borave baca novo svjetlo na znanosti i umjetnosti. Premda je ondašnji francuski konzul u Dubrovniku René-Charles Bruère uglavnom sa skepsom gledao na dubrovačku znanost i umijeće, u Pariz je ipak poslao podatke o dubrovačkim živim i umrlim stvarateljima. Taj popis nije sačuvan, no postoji dokument o njegovu odjeku u

¹¹⁵ Tako Tuberonovu tvrdnju da je Aleksandar VI. *homicidiis notus* Occhi u bilješci objašnjava ovim riječima: *Quae toto hoc loco offenduntur, quorundam hominum dicacitate aut malitia in vulgus edita, atque ob temporum pravitatem fortasse credita, Scriptor facilis protulit quemadmodum ferebantur* (Ludovicus Tubero, *Commentaria suorum temporum*. Dubrovnik, 1784: 52). Tuberona Occhi brani i kad ovaj ustvrdi da su svećenici njegova vremena stjecanju novca skloni više od ostalih smrtnika: *Vitia temporum, atque hominum carpit Scriptor, non Sacerdotium: cuius ordinis sanctitatem veneratur, et dignitatem amplificatam ubique vellet Sacerdotum integritate. Igitur laudandum magis animus est, quam stylus reprehendendus* (Ibid: 152). Na sličan se način apologetski prema Tuberonu postavlja i na drugom, opet za ugled Crkve kompromitirajućem mjestu, na kojemu ovaj za pohlepu optužuje papu Inocencija VIII: *Ferri sermonibus vulgi audiverat Monachus* (sc. Tubero) *quae hoc loco recenset. Permotus rerum seu novitate, seu atrocitate auctores arguit, liberiori quidem ratione, quam deceret. Caeterum alii alia habent: neque ordines sed homines notantur. Illis autem temporibus, quis non est vulneratus ferro Phrygio? Cic. pro Sex. Rosc. Am.* (Ibid: 246). Kritičkim opaskama popraćena su, na koncu, i mjesta gdje Tuberon govori o bespredmetnosti razdora između katoličke i pravoslavne crkve.

¹¹⁶ Ž. Muljačić, »O prvoj dubrovačkoj tiskari.«: 596-599.

Parizu, odakle je Bruèreu stigao nalog da pariškoj Akademiji dostavi neke knjige s popisa. Interesantno je, no ujedno, sagledavanjem konteksta razdoblja prosvjetiteljstva i lako razumljivo da su na prvom mjestu bili navedeni upravo Tuberonovi Komentari. Štoviše, naručeno je ne samo dubrovačko izdanje, nego i ono prvo, njemačko.¹¹⁷

Odlike Tuberonova latiniteta

Ako je ovaj rad makar malo uspio pojasniti okolnosti pod kojima Tuberonovo djelo dolazi do nas i dočarati "težinu" koju ono, sudeći po višestrukim izdanjima i brojnim pohvalnim kritikama nosi, potencijalnom će čitatelju vjerojatno biti zanimljivo čuti napokon koju i o Tuberonovu jeziku, odnosno obliku u kojem je svoje misli posredovao do konačnog korisnika. Naime, poznato je da humanističko pisanje, ako ne veću a ono barem jednaku brigu posvećuje formi kao i sadržaju. Tako je i s Tuberonom, koji je gotovo do savršenstva doveo ideal svakog humanističkog pisca, a to je što vjernija emulacija jezika antičkih uzora. Humanisti općenito, a pogotovo humanistički historiografi nisu, naravno, mogli, premda su tomu težili, u potpunosti oponašati djela svojih uzora, nego su težili usvajanju kako modela koncepcije samog djela tako i modela jezika pojedinog antičkog povjesničara. Ovo potonje postizalo se upotrebom dijakronijski sadržajno neutralnih, kroz antiku ustaljenih i sve do naših dana napamet učenih mjesta, pomoću kojih jezik oponašatelja počinje nepogrešivo nalikovati na jezik autora od kojega su šablone preuzete. U najvećem broju slučajeva se radi o upotrebi sintagmi i fraza potvrđenih u djelima antičkih historiografa. Također, uobičajeno je i preuzimanje rečeničnih konstrukcija sa specifičnom, stilski konotiranom upotrebom pojedinih gramatičkih oblika, karakterističnom za pojedine antičke autore.¹¹⁸ Konačno, nemalo je puta riječ o gotovo do-

¹¹⁷ Rudolf Maixner, »Interes francuske revolucionarne vlade za strane književnosti i Dubrovnik.« *Grada za povijest književnosti hrvatske* 28 (1962): 377-388.

¹¹⁸ Često, tako, Tuberon po uzoru na Salustija ili Livija niže u rečenici glagole u historijskom infinitivu. Sallustii *Coniuratio Catilinae*, 11, 5: *...sed postquam L. Sulla armis recepta re publica bonis initiis malos eventus habuit, rapere omnes, trahere, domum alius, alius agros cupere, neque modum neque modestiam victores habere, foeda crudeliaque in civis facinora facere*. I. Schwandtner, *Scriptores*: 221: *At Orchanes, praeter spem nactus loca idonea ad regiones Christianorum, quod summopere optabat, depopulandas: mirum in modum laetari, frequentique in-*

slovnom preuzimanju čitavih rečenica, u kojima su izmijenjena samo osobna imena. Tako će Tuberonove rečenice poput *...quae poena sane grauissima est; nempe, cui ita est interdictum, numero impiorum ac sceleratorum habetur*¹¹⁹ klasično naobražena čitatelja odmah morati podsjetiti na toliko puta pročitano, a gotovo identično mjesto kod Cezara:

*...haec poena apud eos est gravissima. quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur...*¹²⁰

Takva transparentna podudaranja posebno su česta u Tuberonovim opisi-ma pojedinaca, skupina ili čitavih naroda, ukomponiranima u tijek pripovi-jedanja. Na takvim mjestima odmah upada u oči da Tuberon ocrtava karak-teristike na način i po ključu kao što je to učinjeno na nekim “klasičnim” mjestima u antici. Tako na primjer, masnije otisnuti dijelovi u rečenici u ko-joj opisuje ugarsku socijalnu stratifikaciju *...hi autem apud Hungaros no-biles censentur, quorum omnis vita in studiis rei militaris consistit; quique procul a cultu absunt vrbano, vrbes enim incolere, opificum ac mercatorum esse putant, atque in praediis suis vicitim habitantes, non modo ab omni tributo liberi agunt, sed etiam omnia iura in colonos suos, quae dominis fere in seruos sunt, habent*¹²¹ nisu ništa drugo nego kao u centon uklopljeni dijelovi iz Cezarova Galskog rata, odnosno njegova opisa Gala i Germana:

*Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit...*¹²²

*Horum omnium fortissimi sunt Belgae, propterea quod a cultu atque hu-manitate provinciae longissime absunt.*¹²³

*Nobilibus in hos eadem omnia sunt iura quae dominis in servos.*¹²⁴

curione Graecorum hostes vexare. Interdum socios quoque Graecos, praedae aviditate iniuria afficere, rapere, abigere, quae casus obtulisset, commoda sua tantum, vt plerique barbaris mos est, curare, sociorum damna nihili facere.

¹¹⁹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 298.

¹²⁰ *Caesaris De bello Gallico*: 6, 13.

¹²¹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 120.

¹²² *Caesaris De bello Gallico*: 6, 21.

¹²³ *Caesaris De bello Gallico*: 1, 1.

¹²⁴ *Caesaris De bello Gallico*: 6, 13.

Nadalje, u skladu s karakterom samog djela, ugledanja na antičke uzore posebno su zanimljiva i česta u dijelovima vezanim za vojnu tematiku, kao što su opisi bitaka, pokolja, kretanja vojske.¹²⁵ Brojne su i parafraze raznih znamenitih gnoma,¹²⁶ dok posebno zadivljuju podudarnosti u dijelovima ili čitavim rečenicama čiji se ni sadržajni ni gramatički karakter ni po čemu ne može ocijeniti tipičnim. Naime, iako bez konotacija koje bi ih učinile općim mjestima u književnosti, takvi antikom posvjedočeni izrazi ipak služe jednom humanističkom historiografu da ih poput kalupa iskoristi za izražavanje vlastitih misli. I baš je ta neobilježnost reproducirane sintagme-izvornika ono što impresionira i ukazuje na širi opseg situacija za koje je obrazovani čovjek onoga doba mogao pronaći paralelu u dostupnoj mu klasičnoj literaturi. Evo nekoliko interesantnijih primjera:

TUBERON: *...sunt enim omnia campi circa Albam regiam, quos quidem vix oculis terminare queas...*¹²⁷

LIVIJE: *...et sunt omnia campi circa Nolam...*¹²⁸

TUBERON: *...ingemuitque haud secus, quam si amicissimi mors est*

¹²⁵ I. Schwandtner, *Scriptores*: 347: *Hae importunae belluae, haud satis habent, populos sibi subiectos bonis spoliare; sed insuper eos leuissima ex causa verberant, iugulant, occidunt, matres familias, ac virgines constuprant...* Livii *Ab urbe condita*: 29, 17: *...pestis ac belua immanis, quales fretum quondam quo ab Sicilia diuidimur ad perniciem nauigantium circumsedissee fabulae ferunt... omnes rapiunt, spoliant, uerberant, uolnerant, occidunt; constuprant matronas, uirgines...*

¹²⁶ Tako prema Ciceronovoj *Male parta male dilabuntur*. (Ciceronis *Phillippicae*: 2, 65) Tuberona kaže *...quae inique parantur, male etiam amitti solent...* (I. Schwandtner, *Scriptores*: 135). Ili, prema Kurcijevoj misli o glasini *Numquam ad liquidum fama perducitur: omnia illa tradente maiora sunt vero*. (Curtii *Historia Alexandri Magni*, 9, 2), kod Tuberona stoji *...sed nolite famae credere, solet illa multo maiora vero praedicare, et ob id nunquam ad liquidum quaerentes perducit...* (I. Schwandtner, *Scriptores*: 339). Kada je riječ o glasini, pitajući se treba li joj vjerovati, Tuberona nije propustio znameniti Vergilijev stih *...tam ficti prauisque tenax quam nuntia ueri...* (Vergilii *Aeneis*: 4, 188) parafrazirati na ovaj način: *...(fama) quae saepius ficta pro veris nuntiat...* (I. Schwandtner, *Scriptores*: 136). Napokon, u već poslovičnoj *Romae omnia venalia esse* svatko će odmah prepoznati Salustija (*Bellum Iugurthinum*: 8, 1). Upravo zato Tuberona, kad govori o iskvarenosti vrha katoličke crkve, svoju kritiku oblikuje baš ovim riječima: *...omnia venalia Romae semper habuere*. (I. Schwandtner, *Scriptores*: 380).

¹²⁷ I. Schwandtner, *Scriptores*: 160.

¹²⁸ Livii *Ab urbe condita*: 23, 24.

*nuntiata, tametsi dicto eius non admodum fuisset audiens...*¹²⁹

KURCIJE: *Et rex, haud secus quam si parentis mors nuntiata esset, crebros edidit gemitus lacrimisque obortis, quales Dareus profudisset, in tabernaculum, in quo mater erat Darei defuncto adsidens corpori, venit...*¹³⁰

TUBERON: *Turcae igitur a vento, in malacia ac tranquillitate destituti, vix sese iam commouere poterant...*¹³¹

CEZAR: *...ac iam conversis in eam partem navibus quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco movere non possent.*¹³²

TUBERON: *Porro Sophenis equitibus, sicut, vbi per turmas aduenere, vix vlla acies obstiterit...*¹³³

TACIT: *...namque mirum dictu ut sit omnis Sarmatarum virtus velut extra ipsos. nihil ad pedestrem pugnam tam ignavum: ubi per turmas advenere vix ulla acies obstiterit.*¹³⁴

Konačno, nije moguće ne spomenuti i podudarnosti koje zadovoljavaju onaj drugi spomenuti kriterij u emulaciji jezika antike - model koncepcije samog djela. Osobitosti ovog segmenta, koje se počinju očitovati na razini većih diskursa, bile su i još uvijek su jedan od najvažnijih činalaca u oblikovanju suda o Tuberonovu stilu i utjecajima kojima je bio izložen. Naime, opći dojam koji čitatelj može steći na temelju nekoliko ključnih momenata djela koje čita, kao što su uvodni dio u kojem se pisac i njegove namjere na neki način predstavljaju, zatim način na koji se čitatelja vodi kroz radnju - *in medias res* ili *ab urbe condita* - pa sve do nekih tipičnih koncepcijskih osobitosti, bilo da je riječ o učestalim digresijama, obilju citata, miješanju proze i poezije ili oživljavanju radnje umetanjem fiktivnih govora - nepogrešivo je

¹²⁹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 203.

¹³⁰ Curtii *Historia Alexandri Magni*: 10, 4.

¹³¹ I. Schwandtner, *Scriptores*: 243.

¹³² Caesaris *De bello Gallico*: 3, 15.

¹³³ I. Schwandtner, *Scriptores*: 340.

¹³⁴ Taciti *Historiae*: 1, 79.

u ovom slučaju navodio na to da Tuberona usporedi baš sa Salustijem. Naime, već i samo uvodno poglavlje u Komentare svojim općim filozofsko-moralističkim mjestima kroz koja se naznačava čime će se djelo baviti podsjeća na Salustijeva uvodna poglavlja u *Bellum Jugurthinum*. Nadalje, radnja Komentara također se odmah smješta u sadašnjost da bi kasnije, brojnim ekskursima u bližu i dalju prošlost, bili pojašnjeni stvarni uzroci trenutnog stanja stvari o kojoj se piše. Isto tako, Tuberonovi psihološki portreti rimskih papa ili turskih careva odgovaraju karakternim opisima Katiline ili Jugurte kod Salustija, a predodžbe o njima postaju još jasnije kroz njihove fiktivne govore koji su prepoznatljiva karakteristika i jednog i drugog pisca. I upravo su na razini tih govora izrazito uočljiva Tuberonova ugledanja na Salustija pri izgradnji diskursa.¹³⁵ Zbog svega toga Tuberon je još u davnini prozvan “dubrovačkim Salustijem”.¹³⁶ Međutim, ne smije se ipak izgubiti iz vida da veliki broj frazeoloških reminiscencija koje, osim na Salustija, upućuju osobito na Livija, Cezara, Tacita ili Kurcija, ukazuju na to da utemeljenost njegova izraza u izrazu klasičnih autora treba sagledati u širem aspektu nego što to spomenuti epitet sugerira.¹³⁷

¹³⁵ Jedan od najljepših primjera za to Tuberonov je govor Jurja Dože pred boj kmetova i plemstva (I. Schwandtner, *Scriptores*: 331), koji nepogrešivo nalikuje Katilininu pozivu svojim ljudima na pobunu kod Salustija (Salustii *Catilinae coniuratio*: 20, 1). Oba se govora mogu podijeliti na cjeline koje konceptijski i sadržajno gotovo da se poklapaju. Nakon ponešto drukčijeg kratkog uvoda, koji kod Tuberona donosi biblijsku pouku, u oba govora slijedi opis teške situacije u kojoj se nalazi mađarsko seljaštvo, odnosno Katilinina stranka. Nabranje nevolja koje ih pritišću gotovo da se podudara, nižu se primjeri nepravdi koje jedna strana bezočno nanosi drugoj, pa Katilina kaže da je bijedna duša (*misera anima*) jedino što im je još ostalo, dok Doža ustvrđuje da im oholo plemstvo ni tu bijednu dušu ne bi ostavilo da im njihovi životi nisu od koristi. Slijedi dio u kojem se govornici obraćaju svojim slušateljima nizom retoričkih pitanja dokle kane trpiti takvo stanje. U oba govora javlja se gotovo identično pitanje: *Quousque haec tam indigna patiemini, viri Hungari?* kod Tuberona, odnosno *quae quo usque tandem patiemini, o fortissimi viri?* kod Salustija, i nastavljaju se nizom od po još dva, tri slična. Konačno, oba govora završavaju pozivom na borbu, pri čemu se i jedan i drugi govornik nude svojim ljudima kao vode koje će stati ispred njih i, zajedno se s njima boreći, odvesti ih u slobodu.

¹³⁶ F.M. Appendini, *Notizie*: 9: *...il Cervario, che pub dirsi il Sallustio dei Ragusei...*; S. Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*. Vienna: Lechner Librajo, Zara Battara e Abelich Libraj., 1856: 81: *Scrisse l'istoria dei suoi tempi... in istile dignitoso e con istorico conscienza, per cui a ragione lo si dice il Sallustio Raguseo*; Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, IV. Zagreb, 1985: 432: *Tubero je na glasu kao pisac elegans et candidus, pa ga zato i zovu dubrovačkim Salustijem (il Sallustio Raguseo)*.

¹³⁷ Detaljnu analizu podudaranja Tuberonova jezika s jezikom antičkih pisaca autor ovog članka predočio je u magistarskom radu *Latinitet Ludovika Crijevića Tuberona*.

I premda ograničenost prostora ne dozvoljava da se većim brojem primjera stvori jasnija slika koja bi potkrijepila gore iznesenu tvrdnju, vjerujem da i ovi malobrojni daju zaključiti kako je Tuberonovo djelo i stilski i sadržajno uistinu jedan od najsvjetlijih primjera ne samo hrvatskog, nego i europskog humanističkog latiniteta. Po opsegu, ali i po znanstvenosti pristupa temi kojom se bavi, Komentari su bez premca u njima prethodećoj historiografiji u nas, dotad temeljenoj na legendama i mitovima sabranima u raznim kronikama i analima. Pa iako se i sam u izlaganju starije povijesti oslanja na te nepouzdanе srednjovjekovne izvore, vremenski bliske događaje Tuberon ipak izlaže na objektivan i trijezan način, čime kronološki i metodološki neposredno prethodi Vlačiću ili Petriću koji svojim djelima u nas postavljaju temelje historiografskom znanstvenom aparatu.¹³⁸ Time na neki način Komentare možemo usporediti i s Rattkayevom *Memoria regum et banorum* (1652), legendarnom za daleku prošlost, no izvorom vrijednim i pouzdanim kad je riječ o Rattkayju suvremenim događajima, koji na sličan način prethodi Lučićevu *De regno Dalmatiae et Croatiae* (1666), u nas prvom historiografskom radu u modernom smislu te riječi. I jedno i drugo djelo, odnosno i Tuberon i Rattkay, premda pokazuju karakteristike i tradicionalnog i modernog, i premda (pogotovo Rattkay) nastaju u trenucima kada se već pišu djela temeljena na znanstvenom pristupu, ipak znatno utječu na daljnji razvoj naše historiografije. No, činjenica da Tuberon Rattkayu i Lučiću prethodi gotovo stoljeće i pol daje za pravo da se upravo njega predstavi kao bitnu prekretnicu koja je našu historiografiju usmjerila prema modernom dobu. I dok su Tuberonu Mađari dosad posvetili punu pažnju, te ga, rekli smo već, u najnovije doba čak i preveli na mađarski, u nas je Tuberon, u stoljeću koje je na izmaku, bio nezasluženo zapostavljen. Zato su kritičko izdanje latinskog teksta na temelju spomenutog rukopisa iz Marciane i hrvatski prijevod, koji su u pripremi, dobra prilika da se taj propust ispravi.

¹³⁸ Miroslav Kurelac, *Ivan Lučić Lucius - otac hrvatske historiografije*. Zagreb: Školska knjiga, 1994: 142-143.

LUDOVIK CRIJEVIĆ TUBERO: HUMANIST AND HISTORIOGRAPHER FROM DUBROVNIK

VLADO REZAR

Summary

Sixteenth-century Ragusan historiographer Ludovik Crijević Tubero (Aloysius of Ludovicus Cervarius Tubero) wrote the history *Commentaria de temporibus suis*, a most insightful account of the events that took place in the southeast of Europe during the period from the death of King Matthias Corvinus (1490) to the election of Pope Hadrian VI (1522). Tubero's history has served as an authoritative source over the centuries, his *Commentaries* being referred to by numerous authors. The history was reprinted in Frankfurt, Vienna, and Dubrovnik.

Curiously, the autograph of *Commentaries* has been considered lost to this date, although there is every reason to believe that the manuscript kept at the Biblioteca Marciana in Venice is none other than the original draft of Tubero's work. In support of this claim are a number of interventions in the text concerning style and content, as well as correct readings of specific parts of the text that are corrupted in other manuscripts and printed editions.

Tubero's history is a magnificent achievement of both Croatian and European humanistic Latin idiom. In terms of the work's content, *Commentaria* represents a qualitative step forward in the writing of medieval chronicles, annals, and records of similar nature, for it paved the way for critical historiography, whose beginnings in Croatia are marked by the publication in 1666 of Ivan Lučić's (Johannes Lucius) *De regno Dalmatiae et Croatiae*. On the other hand, the elegance with which Tubero expresses himself in Latin makes him the ideal humanist: he attained as trustworthy an emulation of classical Latin as possible. This *Ragusan Sallust*, as he was often called, lent himself easily not only to Sallustian idiomatic reminiscences, but also to those of Livius, Caesar, Tacitus, and Curtius, only to prove that he exploited the classical literary idiom far beyond the epithet attributed to him.